

Bíró Csaba

„... hol nemzet süllyed el...”

Véres vasárnap Szegeden**Az 1848. október 15-i vérengzés és előzményei****Bevezetés**

„Szegeden, halljuk a' ráczok közül néhány család kiirtatott, mivel a rablókkal szövetségben volt; köztök a' gazdag Zserovicz, kinek raktáraiban hordókban pushapor találtatott felül riskásával behintve.”¹

A figyelmes olvasó ezekkel a sorokkal találkozhatott a Közlöny 1848. október 23-án megjelent számában, az Alvidéki hírek rovatban. Ebben a kurtán fogalmazott hírben megemlített esemény a pesti forradalom kitörése után pontosan hét hónappal, 1848. október 15-én történt. Ezen a napon Szőreg községben és Szegeden összesen több, mint hatvan személy lelte halálát. Nemcsak szerbeket „irtottak ki”, hanem magyarok és románok is áldozatul estek a fellobbanó népharagnak. Gazdag szerb és magyar polgárok üzleteit rabolták ki, hatalmas anyagi és erkölcsi kárt okozva ezzel a városnak. Az ügygel kapcsolatban senkit nem vontak felelősségre, a városi tanács ereje csak a károk összeírására, és a halottak szép eltemetésére volt elegendő. A vérengzés kiváltó okait keresve a közelmúltban napvilágot látott írásokban, legfőképpen a nemzetőrök provokatív, kötozködő magatartásával, és az ezzel szorosan összefüggő részegséggel találkozhattunk. Az eseményeket most más nézőpontból, a szerb nemzeti mozgalom és a délvidéki szerb felkelés, valamint Szeged különleges helyzetéből adódó feszültségek tükrében szeretném megvizsgálni.

Szerb nemzeti törekvések, a fegyveres harc kirobbanásának előzményei

A magyarországi szerbek helyzete 1848 előtt kivételes volt. Egy elenyésző részükön kívül – akik a déli megyék feudális társadalmába illeszkedtek – nem ismerték az úrbéri viszonyt, nem voltak jobbágyok. Privilegizált határőrként a katonai igazgatású Határőrvidéken, vagy kiváltságolt kereskedőként az ország nagyobb városaiban éltek. A vagyonos kereskedők élénk kapcsolatokat tartottak a Balkánnal. Jelentős szerb kulturális központok alakultak ki Pesten, Újvidéken és Karlócán, de nagyszámú szerb élt Komáromban és Szentendrén is. Ezen városok közül a szerbség szempontjából talán a legfontosabb Karlóca volt. Itt székelt ugyanis a szerb görögkeleti egyház feje: a metropolita. Ez az egyház az uralkodói privilégiumoknak köszönhetően önkormányzattal rendelkezett. Önálló polgári igazgatás hiányában a szerbek politikai, társadalmi és kulturális életét pópák irányították, az egyházi és nemzeti törekvések összetapadtak.²

Tehát a szerbek nem ismerték a jobbágyságot, vallási önállósággal rendelkeztek és egy jelentős kereskedő-polgár rétegük az intenzív kereskedés révén komoly vagyonra tett szert. Elmondhatjuk, hogy helyzetük bizonyos tekintetben kedvezőbb, mint a nemzetiségi lakosságé általában.

A márciusi forradalom mozgásba hozta a magyarországi szerbeket is. Két nappal a március 15-i események után a pesti szerb diákok (Pest volt a magyarországi szerbek másik fontos kulturális központja) indítványára gyűlést hívott össze a „Matica srpska” (Szerb anyácska) nevű kulturális egyesület.³

A népgyűlés üdvözölte a márciusi vívmányokat és megfogalmazta a szerb nemzeti követeléseket is:

„1. a szerbek elismerik a magyar nemzetiséget és a magyar nyelv diplomáciai méltóságát Magyarországon: de óhajtják, hogy az ő nemzetiségük is elismertessék, valamint nyelvük szabad használata összes ügyeikben és tanácskozásaikban, törvényileg biztosítottassék;

2. Továbbá vallásuk függetlenségét, szabadságát és kölcsönös egyenlőségét a haza többi keresztény felekezeteivel szemben; [...]

7. nemzeti iskoláink és nemzeti közművelődésünk szabad és független szervezését és igazgatását;

8. jogunk legyen nemzetgyűlésünket (kongresszus) évenként periodice megtartani; »[...]»

11. Jogunk legyen nemzetgyűlésünkben a nemzet minden kérelmét egyenesen Őfelsége elé terjeszteni; »⁴

Ezen követelések közül a magyar politikusoknak és a magyar közvéleménynek az első pont jelentette a legnagyobb problémát, mivel számukra a Magyarországon élő szerbek nemzetként való elismerése az ország területi integritását veszélyeztető szeparatista törekvések támogatásával volt egyenértékű. A tizenegyedik pont értelmezése is vitára adhatott okot, egyesek szerint a szerbek így akarták magukat kivonni a felelős magyar minisztérium hatásköréből.

A pesti határozatokkal egybecsengő petíciót fogadott el az újvidéki szerb hitközség is március 27-én. Ezzel a petícióval járult a délvidéki szerbek küldöttsége április 8-án a Pozsonyban összeült magyar országgyűlés elé. A küldöttség szónoka *Aleksandar Kostić*, Újvidék város egyik aljegyzője díszmagyarban járult az alsótábla színe elé, és magyar nyelvű beszédet tartott:

„Méltóztassanak minket testvéri karjaik közé mint ugyanegy hon fiait fogadni; mi pedig szent ígéretet teszünk, hogy mi szerbek ezentúl csak egyedül Magyarorszáért és csak a magyarokért élni és halni fogunk.”²⁵

Természetesen e szavakat nem lehetett válasz nélkül hagyni. Kossuth barátságos hangnemben ugyan, de a legfontosabb szerb követelést (nemzetként való elismerés) figyelmen kívül hagyva reagált a szerb petícióra. A küldöttség persze így nem utazhatott haza, ezért másnap, mikor búcsúlátogatást tettek Kossuth szállásán, *Stratimirović* újra előállt az ominózus követeléssel. Kossuth ekkor csak megismételni tudta azt, amit egy korábbi országgyűlési felszólalásában már elmondott:

„Én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, kik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen.”²⁶

Ez a nyílt kijelentés nyilvánvalóvá tette a szerb küldöttség számára, hogy nemzeti törekvéseiket a magyar forradalom mellett állva, azzal fegyvertársi kapcsolatban nem tudják megvalósítani. Követeléseknek csak a forradalom ellenében szerezhetnek érvényt. E felismerést tükrözik *Stratimirović* szavai is, aki kijelentette, hogyha nemzeti követeléseknek Pozsonyban nem tesznek eleget, akkor másutt próbálják meg azokat elfogadtatni. Kossuth erre az esetre kilátásba helyezte a fegyveres harc lehetőségét, miszerint majd kardjaikkal döntik el ezt a vitás kérdést. A probléma békés megoldása lehetetlenné vált. Így maga Kossuth és a magyar liberális politikusok makacssága is szerepet játszott a későbbi véres események kialakulásában.

Ezután a szerb vezetők merőben új, sem a pesti határozatokban, sem az április 8-án az országgyűlés elé terjesztett petícióban nem szereplő követelésekkel álltak elő. Az 1848. április 14-én Karlócán megfogalmazott óhajok között már a szerb vajdaság felállításának igénye is helyet kapott. Követelték még, hogy a szerb vajdaságot egyesítsék a Háromegey Ki-

rálással (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia), valamint, hogy választhassanak maguknak vezetőt, vagyis vajdát. A magyarbarát kijelentéseket felváltották a magyarelles jelszavak és uszítás. A Délvidék forrongott, küszöbön állt a lázadás. Egyre többen viseltek szerb nemzeti színű kokárdát. Április 20-án, miután kétezer ember vonult át Újvidékről Karlócára, *Joszif Rajačić* metropolita szerb nemzeti gyűlést hirdetett május 13-ra, amelynek célja a szerbek által követelt vajdaság kikiáltása volt.⁷

Az 1848. május 13-án és a következő napokban tartott szerb nemzetgyűlés a következő határozatokat hozta:

„A szerb nemzet [...] kinyilvánította:

1-ször: *Azon jogát, mely alapján Rajacsits József ő excellenciáját, érseket és metropolitát szerb patriarchává és Suplyikac István ezredes urat az ogulini ezredből, szerb vajdává egyhangúlag kinevezte, illetve megválasztotta.*

2-ször: *Hogy a szerb nemzet az osztrák ház alatt a magyar korona közös kötelékében, politikailag szabad és független nemzet.*

3-ször: *Szerémség a határőrvidékkel, Baranya, Bácska a becsei kerülettel és a csajkás zászlóaljjal, a Bánság a határőrvidékkel és a kikindai kerülettel, szerb vajdasággá nyilvánítassék.*

4-ször: *A szerb vajdaságnak a horvát-szlavón és dalmát egyesült hármaskirályságokkal való politikai szövetsége [...]*

6-ször: *Hogy az oláh nemzeti önállóság a szabadság és nemzetiség szellemében kimondassék és biztosíttassék.*²³⁸

Az 1848. május 13. és 15. között hozott határozatok radikális hangvételűek. A magyarországi szerbek Dél-Magyarország területéből egy vajdaságot akartak kiharcolni, ezzel Magyarország területi integritását megbontani. A hatodik pont követelése összecsengnek azzal a ténnyel, hogy a kialakítandó vajdaság területén csak minden harmadik lakos volt szerb anyanyelvű. A régi jogokra hivatkozva választottak az egybegyűlt katonai és polgári hatalommal felruházott szerb vajdát, és így került sor Rajačić pátriárkává való kikiáltására is. Ezek a szerb nemzeti tudatot erősítő lépések minden szempontból kifogásolhatóak voltak és nélkülöztek minden történelmi alapot.

A magyar válaszlépések nem vártak sokáig magukra. A Batthyány-kormány érvénytelenítette a határozatokat, kormánybiztosokat küldött a Délvidékre és több megyében bevezette a rögtönítélő bíraskodást. Magát Rajačićot pedig érseki székeből felfüggesztették.⁹

Az 1848. májusi karlócai szerb nemzeti gyűlés következtében a Délvidék szerbek lakta területeinek nagy részén megindult a fegyveres harcra való felkészülés. A szerb fegyveres felkelés igen gyorsan és rendkívül szervezeten bontakozott ki a magyar kormány szemé láttára. A magyar politikai vezetés habozása, ingadozása a békés megoldás és a katonai erőszak alkalmazása között a szerbek malmára hajtotta a vizet, mivel így időt nyertek az alaposabb felkészülésre. Egymással párhuzamosan jelentek meg a szerbeket harcra szólító kiáltványok és az uralkodó által kibocsátott manifesztumok. Ezekben V. Ferdinánd a határőröket és a csajkásokat szólította fel a magyar kormány iránti engedelmességre, természetesen kevés sikerrel.

A fegyveres felkelésre buzdító első felhívás 1848. május 27-én jelent meg Karlócán. Ebben a szerb vezetés a fegyverrel vívott harc szükségességét bizonyítja, mint az egyetlen járható utat a szerb nemzeti megmaradásra és életbemaradásra:

„Fegyverre tehát, szerbek, akár hol vagytok, legyetek elkészülve szent jogaitokat, privilégiumjaitokat Ferdinánd király uralma alatt életbeléptetni; legyetek készen mindenki ellen

*indulni, aki nemzetiségteket lábbal tiporja, aki belöletek rabot és nem szabad szerbet akar csinálni, aki a ti vitéz, hős fajotok nyakára kötelet akar tenni, – a janicsárokhoz hasonlóan rabláncra verve rajtatok uralkodni, – fegyvereiteket elszedetni, egyetlen ékes védelmedeteket [sic!] – és saját fegyvereitekkel titeket megölni. Készüljete fel tehát mindenki ellen, aki titeket nem nevez szerbeknek és nemzetnek, hanem rácoknak, vadracoknak, holmi fájtáknak.*²¹⁰

A következő felhívást is Karlócán adták ki, június 3-án. Tartalma szerint a szerb nemzeti főbiztosság a csajkásokat hívja Karlóca védelmére:

*„Csajkás testvérek! – A sorsdöntő óra ütött! A magyarok Újvidékre indulnak, és az eszéki katonaság Karlóca ellen. Rövid idő múlva köztünk lesznek, hogy titeket megkínózzanak, megkötözzenek, úgy mint Becsén és Kikindán tették. Fogjátok-e őket házaitekban keresztbefont karokkal megvárni, s nézni, mint öldösnek le titeket és gyermekeiteket. Nem, soha. Ezért keljete fel, fogjátok fegyvert, vagy akár mi a kezetekbe kerül, mindenekelőtt foglaljátok el az agyukat, válasszatok magatoknak vezetőt, akikben megbíztok és azonnal siessete Újvidékre, hogy az ellenséget eltiporhassátok. Erre hívunk fel titeket, parancsoljuk a nemzet nevében: ragadjatok fegyvert, most vagy soha!*²¹¹

A szenvedélyek felszításában nagy szerepe volt ezeknek a felhívásoknak. A szerb nép közös ellenségének titulálják a magyarokat, akik nem veszik emberszámba, megverik és megölik a szerbeket. A szerb büszkeségre apellálva próbálják mozgósítani a férfiakat családjuk védelmében. Egyértelmű, hogy súlyos felelősség terheli a szerb vezetőket az ellentétek kialakításáért, a nemzeti érzések rossz irányba fordításáért, végső soron a későbbi magyar, szerb, német és román áldozatokért. Az eddig békésen élő nép pedig hitt nekik, és hagyta magát eltéríteni a helyes irányból.

Az uralkodó manifesztumai, melyeket 1848. június 10-én és 16-án adtak ki, visszafogott hangneműek, céljuk a határőröket a magyar minisztérium iránti engedelmességre téríteni. Megszületésük Batthyány Lajos magyar miniszterelnök elképzeléseinek sikerre vitelét jelentette. Eme iratok erőteljes magyar nyomásra születtek, ugyanis a magyar kormány álláspontja szerint az uralkodónak kötelessége megvédelmeznie Magyarországot a Szerbiából támogatott szerb felkeléssel szemben. Kiadásuk Magyarországon nagy örömet keltett, a közvélemény valamelyest megnyugodott.¹²

A manifesztumok elítélik a lázítókat: *„a közéték lopózott lázítóknak, kik vakbuzgó sugallataikkal titeket irántunk s felséges őseink iránt sokszor bebizonyított hűségtek és engedelmességtekben különféle ámitások által megtántorítani igyekeznek, hitelt ne adjatok*”,¹³ és feltétlen engedelmességre szólítanak fel: *„titeket is felszólítunk, hogy királyi helytartónknak és a magyar minisztériumnak, mint jelenlegi alkotmányos organumainknak mindenkor és mindenben szót fogadjatok*”.¹⁴

A Délvidéken rövid idő alatt hihetetlen változások zajlottak le az emberek egymás közti kapcsolataiban. Az addig békésen egymás mellett élő magyar, német illetve szerb falvakat sikerült halálos ellenséggé tenni. Ebben nagy szerepe volt a török fennhatóság alatt álló Szerb Fejedelemségből érkezett önkénteseknek, a szerviánusoknak. A fanatikus katonák egész falvakat irtottak ki, amelyek közt nemcsak magyar, hanem román is akadt. A szerviánusok *„többnyire szálas termetű, a vakmerőségig bátor, a löfegyvert és a handzsárt egyaránt jól forgató férfiak voltak, kik már hazájokban is kalandor vagy rabló életpályát folytattak*”.¹⁵ E fanatikusok nemcsak a tulajdonképpeni Szerbiából, hanem a Török Birodalom más, szerbek lakta tartományjaiból, így Boszniából és Montenegróból is érkeztek Magyarországra. Számuk egyesek szerint 3000, majd 10-12 000 fő volt,¹⁶ mások ennél jóval több, kb. 20 000 főről beszélnek.¹⁷

A szerviánusok behívása (ezt *Ferdinand Mayerhoff* alezredes, belgrádi osztrák konzul szervezte) és az általuk terjesztett hozzáállás és fanatizmus rengeteget ártott a magyar és a szerb nép viszonyának. A szenvedélyek elszabadulásának ők voltak a fő okozói.

A délvidéki fegyveres harc

A fegyveres harc során tapasztalható igazán a szerb vezetők uszításának és a szerviensek kegyetlenkedéseinek a nemzeti érzésekre gyakorolt rossz hatása. A nemzetiségi ellentétek a Délvidéken véres polgárháborúvá terebélyesedtek, a feszültségek hatalmasra fokozódtak.

Az első olyan fegyveres konfliktus, melyben a sorkatonaság is részt vett, Karlócán zajlott le. 1848. június 12-én vívták a Péterváradról kivezényelt katonák a szerbekkel. A művelet célja a karlócai tábor feloszlatása volt. Végeredményben semmilyen hasznot nem hozott, ellenben felbőszítette a szerbeket, akik hatalmas szerb győzelem hírért terjesztették. Június 13-i felhívásuk minden szerb férfit fegyverbe szólított, majd a június 24-én kötött rövid fegyverszünetet is táboraik megerősítésére használták fel.¹⁸

A szerbek katonai táborokat alakítottak ki: „*a hadszínhely nyugati szakaszában: a római sáncok Goszpodince központtal, Szt. Tamás a Ferencz-csatorna mellett s végül a Titeli-fennsík; a keleti szakaszban a perlaszi tábor és Alibunár; utóbb Tomasevácz a Temes folyó mellett, s mögötte Pancsova*”¹⁹. A felkelők csapatainak java a katonailag jól képzett határőrökből és a szerviensek közül került ki. Létszámuk a felkelés kezdeti szakaszában ötször annyi volt, mint a magyar kormány által igénybe vehető Délvidéken állomásozó sorkatonaság. Ez az arány majd csak akkor változik meg, mikor újonnan szervezett honvédszászlóaljak és tábori szolgálatra kirendelt nemzetőri alakulatok érkeznek a délvidéki haderőhöz. A szerbek azonban nem éltek előnyükkel, erejüket magyar falvak és városok megtámadására használták. Mivel a tehetetlenkedő katonai vezetés nem indított ellenük összpontosított támadást, hanem erejét szétforgácsolta, a felkelés a nyári hónapokban egyre terjedt.

A magyar hadvezetés ellentáborokat létesített a szerb felkelőtáborok közelében, ez azonban a szerbeknek kedvezett, akiknek szekerekre ültetett csapatai a legváratlanabb helyeken tűntek fel. A mozgósítható sorkatonaság jelentős részét ideirányították, de a vezetők passzivitása és az összehangoltság hiánya miatt azonban sok kudarc érte a magyar katonaságot. Szenttamást nem a szerbek helytállása, hanem a magyar hadvezetés hibái tették a szerb felkelés és nemzeti ellenállás jelképévé. A szerb erősség ismételt ostromai – július 14-én, augusztus 19-én, majd szeptember 21-én – kudarcok sorozata. Az első jelentős magyar győzelem a perlaszi szerb tábor bevétele volt, szeptember 2-án.²⁰

A mi szempontunkból igazából csak az októberi események: az október 3-án kiadott királyi manifesztum hatásai és az október elején folyó hadivállalkozások a fontosak.

Az október 3-án kiadott manifesztum (amit a magyarok semmisnek mondtak ki) nagy dilemma elé állította a délvidéki sorkatonaság tisztikarát. Dönteniük kellett, hogy az osztrák császárnak vagy a Honvédelmi Bizottmánynak engedelmeskednek. A rendelet bomlasztó hatásának eredményeképpen Temesvár helyőrsége többé nem engedelmeskedett a magyar vezetésnek.

Temesvár átállása reménnyel töltötte el és új katonai célok elérésére sarkallta a szerbeket. A támadás célja a Bánság elfoglalása és Szeged bevétele volt, valamint kapcsolatteremtés a temesvári helyőrséggel. Ezenkívül a kikindai terület szerb lakosságát akarták fellázítani. Az offenzíva három hadoszlop támadását jelentette Óbecse, Törökbecse és Kikinda ellen. A támadás azonban nagy kudarcot hozott a szerbek számára: mindhárom helyen vereséget

szenvedtek. Törökbecsét ugyan felgyújtották, de az Óbecséről érkezett segítséggel (a csapatokat Damjanich vezette) kiverték őket a városból. A Tisza mindkét partján elszenvedett kudarc katonailag érzékenyen érintette a szerbeket.²¹

Ezen harcok, a város irányába tartó szerb támadások érthetően nagy rémületet okoztak Szegeden. Ezenkívül a szegedi polgárok tartottak még a környékbeli szerb nyelvű falvak esetleges fellázadásától is. Majd hamarosan megérkezett az óbecsei és törökbecsei győzelmek híre a városba. Az aggodalmakat izgatottság és lelkesedés váltotta fel. Az ellenétes érzelmek hirtelen változásai komoly feszültséget teremtettek. A pattanásig feszült légkörben október 13-án érkezett egy segélykérő levél, melynek hatására hat század nemzetőr készült elhagyni a várost, hogy Kikindát megsegíthessék. Az indulást október 15-re tűzték ki...²²

A nemzetőrség

A nemzetőrség szervezésében Szeged városa már igen korán jelentős eredményeket ért el. Az óriási hazafias lelkesedés nyomán még a diákok is (mintegy 170 fő) jelentkeztek a nemzetőrségbe. Így mire a miniszterelnök április 21-én kelt levele megérkezett Szegedre, melyben az 1848. évi 22. tc. végrehajtását, a nemzetőrség szervezését írja elő a törvényhatóságok számára, addigra már létezett egy ideiglenes nemzetőrség a városban. A kikindai vérengzés (1848. április 24.) és az újvidéki szerb mozgalmak hírei új lendületet adtak az összeírásnak és a szervezésnek. Ekkor számosan jelentkeztek olyanok is, akik a megszabott korhatáron kívül estek, fiatalabbak vagy idősebbek voltak az elvártnál. A törvény által engedett kilépések miatt ugyan a nemzetőrség létszáma folyamatosan ingadozott, de emellett fokozatosan nőtt. 1848. júniusában 5682 fő, augusztusban 6000 fő, míg október 1-jén 7159 fő volt tagja a szegedi nemzetőrségnek.²³

Május végén a nemzetőrség már fel volt esketve, a szervezés révén pedig megtörtént a századokba való beosztás. Összesen huszonnégy gyalogos, és négy lovas század alakult, amelyek létszáma 118 és 369 fő között mozgott. A kiképzés mindössze 10-16 napig tartott, és csak a fegyverfogások és mozdulatok begyakorlásából állt. Eme rövid idő alatt hivatásos tisztek és altisztek (ők az 54. gyalogezredből és a Don Miguel ezred Szegeden állomásozó zászlóaljából kerültek ki) próbáltak minél többet átadni tudásukból a nemzetőrségbe jelentkezőknek. A mezei századok ebben az évben nem kaptak kiképzést.²⁴

Komoly problémát jelentett a nemzetőrség felfegyverzése. A már meglévő, és a szervezés ideje alatt vásárolt lőfegyverek száma olyan kevés volt, hogy azzal még a városon belüli szolgálatot sem lehetett elvégezni. Ezért kaszával fegyverkezett fel a nemzetőrség jelentős része. Ez országos jelenség volt, Szegeden kívül még például Debrecen, Arad városok és Máramaros, Abaúj megyék is több ezer kaszát vásároltak. Ezzel összhangban a kormány a június 21-i minisztertanács döntése alapján július 15-től megtiltotta a Szerbiába és Boszniába irányuló kaszakivitelt. A kormány maga is vásárolt kaszákat, amelyeket a fegyvertárban való átalakítás után többek közt a déli táborokba küldtek le. Sőt *Zsulavszky Zsigmond*ot, mint oktatót alkalmazták az óbecsei táborban, mert ő jól értett az átalakított kaszákkal való harchoz. Elmondhatjuk, hogy a lőfegyver ritkasága miatt igen nagy értéket képviselt a nemzetőrségen belül. Mindamellet a nemzetőrök kezén lévő fegyverzet nem csekély (1848 szeptemberében országosan mintegy 40 000 lőfegyver és 120-150 000 szűrőfegyver), ha csak belső karhatalmi feladatokat kell ellátniuk. Azonban ha a szerb felkelők és szerviánusok jobban felfegyverzett és lőszerrel jól ellátott csapataival hasonlítjuk össze, a nemzetőrök

fegyverzete bizony kevésnek bizonyul.²⁵

Néhány esetben a nemzetőrségnek szerep jutott egyes helységek megbízhatatlan vagy méltatlanná vált nemzetőrségének felosztatásában illetve lefegyverzésében. Így történt ez például a Moholyon szerepelt adai nemzetőrség egy csoportjával, amely különvonnulva, szerb nyelvű vezényszóra gyakorlatozott és megtagadta az eskütételt. De a Délvidéken gyakori volt a felkelők elleni katonai rendszabályok alkalmazása is, emiatt került sor például a zombori és a Versec környéki szerbek lefegyverzésére. Vagyis igen sokoldalú volt a nemzetőrség által ellátott rendőri-karhatalmi feladat is, de általánosan jellemző az őrszolgálati teendők dominanciája volt, amelyek később katonai feladatokba nőttek át.²⁶

Számunkra a legfontosabb a nemzetőrség hozzáállásának, szellemének és fegyelmének vizsgálata. Ez a szellem kezdetben kielégítő volt, azonban később sokat zuhant. Ennek oka lehetett a szolgálat mind terheesebbé válása, a feladatok nehezülése. A húsz és ötven év közötti munkabíró férfiak kiindítása a nyári dologidőben, az aratás és a betakarítás időszakában, egyébként sem lehetett népszerű. A táborba szállás gondolata sokakat elborzasztott, napirenden voltak a helyettesítési botrányok, amikor is a szolgálatra a piacon fogadott napszamosokat küldtek. Még nehezebben ment a váltás megszervezése. A nemzetőri szolgálat néhol szinte becs nélküli dologgá vált, a hatóságoknak a kényszerítéshez kellett folyamodniuk. Nem csodálkozhatunk rajta, ha mind a kiindításkor, mind pedig a táborban fegyelmetlenségek történtek.

Ilyen fegyelmetlenséggel találkozhatunk például a tolnai nemzetőrök egyik különítményénél. A tolnaiak Ókérrre, a Verbász körül kialakuló magyar táborrendszer legdélibb pontjára kerültek. Július 7-én foglalták el táborhelyüket, ahol sem sátrak, sem megfelelő ivóvíz és ellátás nem volt. Egyheti kényszerpihenő után részt vettek Szenttamás július 14-i megtámadásában, mely után a teljes szervezetlenség miatt tíz órát ácsorogtak a szakadó esőben. Ezek után a teljesen demoralizált nemzetőrök többé nem engedelmeskedtek, a mostoha ellátási viszonyoktól és gyakori téves riadóktól elcsigázott emberek elhagyták a tábort és hazamentek.²⁷

Összegezve elmondhatjuk, hogy a kezdeti lelkesedés – a hiányos fegyverzet, a szolgálat nehézsége, a dologidőben való kimozdítás, a mostoha tábori ellátás és a hadvezetés hibái miatt – gyorsan lelohadt. A kimozdulás, a mobilizáció rendkívül népszerűtlenné vált és rengeteg feszültséget okozott. Ezek a feszültségek előtörhettek az elinduláskor, esetleg a táborban is. Miattuk előfordulhattak fegyelmetlenségek, de vérengzésre elegendő okot nem szolgáltatottak.

A szerbek Szegeden

„Polgártársak! Hazafiak!

Az európai mozgalmak színvonalára fölmerült alvidéki lázadászülte bosszus ingerültség, városunk népessége és ó-bitű lakói között létezett bizalmasságot és testvéri békés egyetértést, szinte, mint a hazának számos vidékein, mindjárt kezdetben szétrombolni fenyegette.

Az emberiség és igazság oltárát leronthatlanul örökre felállítani törekvő idő szellemétől, az embernek eszközül ajánlott szabadság, egyenlőség és testvériség megőrzéseért, városunk köztörvényhatóságához intézett nyilatkozatunkban, a baza és királyhozi tántoríthatlan hű ragaszkodásunkat, és a korona épsége s az országos törvények tiszteletben tartásához, vérünk s vagyonainkkal való járulási készségünket, nyilvánítani nem késtünk.

Azonban az érdekelt alvidéki mozgalmak komolyabbá váltával. Az olly sok időktől fogva fenn-

állott kölcsönösség és testvériség érzelme, városunk egynémellyikében lehangoltatván, nem kételkedhetünk a tisztelt közönséget mindenkori, soha és semmiféle körülményekben sem változandó rokon érzelmeink és testvéries ragaszkodásunk felől biztosítva, ünnepélyesen nyilvánítani:

Hogy az alvidéki bősziült lázongókkal, valamint eddig legkisebb összeköttetésben nem valánk: ugy azoknak országunk épsége és felelős magyar ministériumunk a bel csend és bátorlét fentartása érdekében tett intézkedései ellen elkövetett vakmerő tövényellenes merényeit kárhozzatjuk és biztossá kívánunk tenni mindenkit, hogy azok – mint az emberiség és hazára véstt árasztó törekvések – elnyomásában, minden erőnkkel részt venni készek vagyunk.

Szegeden, 1848-ik évi július 20-án.

*A helybeli óhitű lakosság*²⁸

A szegedi szerbek eme nyilatkozata két dologról tanúskodik. Egyrészt bizonyítja, hogy a városban élő szerb és magyar polgárok között fennálló békés egyetértés megbomlott, másrészt tükrözi mindkét nemzetiségű csoport félelmeit is. A magyarok a délvidéki harcok Szegedre való áttérjedésétől, a kegyetlenkedések megjelenésétől, a szerbek pedig ezen kegyetlenségek rajtuk való megtorlásától tartottak. Az évszázados jó viszony megromlott, a közhangulat rossz irányba fordult.

Szegeden mintegy másfél ezer szerb élt abban az időben. Csendesek és nyugodtak, a magyar többséghez alkalmazkodóak voltak. Cserébe a magyarok a legnagyobb toleranciával viszonyultak hozzájuk. Előjogokkal rendelkeztek, a tanácsban és a hivatalokban több szerb nemzetiségű szegedi polgár csak azért lett alkalmazva, mert szerb volt. Így kölcsönösen egymásra figyelve a két nemzet fiai jól megfértek egymással. Azonban a délvidéki vérengzések, egész falvak szerbek által való kiirtása miatt, több magyar kifakadt a szerb lakosság ellen. Éles bírálatok jelentek meg a sajtóban is, melyek elítélték a délvidéki szerbeket. A közhangulat megváltozásában azonban főképpen egyes szerb polgárok kijelentései miatt történhetett ilyen komoly változás. Egy bizonyos szerb ifjú, ki tagja volt a nemzetőrségnek kijelentette, hogy ő szerb testvéreire bárki parancsolja is, löni nem fog. *Szrematz Román* ellen pedig a tanács is vizsgálatot folytatott, mert ő áldozó csütörtökön a mulatozó tanyai népre ezt kiáltotta: „csak egyetek, igyatok, őszre fejeiteket ugys vasvillára aggatjuk”²⁹

A kölcsönös vádaskodás és fenyegetőzés miatt a bizonytalanság egyre nőtt a városban. Ingerültséget keltett *Petrovits István* volt tanácsnok és a szerb lelkész elutazása az újvidéki és karlócai szerb gyűlésekre. Először június 15-én Petrovits, majd 23-án felesége is titokban elhagyta a várost. Példájukat nemsokára követte a szerb lelkész is, majd pedig tömegessé váltak a szerbek titkos költözködései. Az éjszaka leple alatt sokan hagyták el a várost, köztük Veszelinovits főjegyző is. Ő levelet küldött Belgrádból, amelyben azt írja, hogy azért távozott a városból, mert úgy érezte nincs biztonságban, élete veszélyben forgott. A tanács a kedélyek lecsillapítása végett kiáltványt tett közzé, melyben védelmet ígért a szerb lakosoknak az esetleges bántalmazások ellen. Erre válaszul került a nyilvánosság elé a szerb hitközség nyilatkozata. Ezek után a titkos költözködések elmaradtak.³⁰

Abban az időben (1848. június), mikor a szerbek elhagyni igyekeztek Szegedet, napvilágot látott a kormány egyik terve, amely szerint a kincstár Torontál megyei birtokaira székelveket telepítettek volna. Ezzel egyrészt a székelyföldi túlnépesedés ellen próbált tenni, másrészt a délvidéki szerb lakosság ellensúlyozására tettek volna kísérletet. A terv, ami 12 000 székely letelepítéséről szólt, végül elmaradt. Ugyanis az események úgy alakultak, hogy a székelyekre Erdélyben nagyobb szükség volt, mint a Délvidéken.³¹

Elmondhatjuk, hogy a hazafias lelkesedés Szeged városában igen nagy volt. Szenttamás júliusi sikertelen ostroma után folyamatosan gőzhajón érkeztek a sebesültek a városba. Szeptemberre már 900 sebesült volt Szegeden, emiatt minden betegápolásra kijelölt épület megtelt. De továbbra is mindenki segíteni próbált, nem kímélve se költséget, se fáradtságot. Mivel újabb épületeket erre a célra nem lehetett igénybe venni, a sebesültek magánházakhoz kerültek, ott ápozták őket. Ez egész Szeged becsületére vált.³²

Egy igen gyanús eset hozta még izgalomba a várost augusztus 13-án. Az erdélyi oláh határőrezred második zászlóalja augusztus 9-én érkezett meg, és gőzhajón kellett volna távoznia Óbecse felé. Mikor azonban 13-án éjjel elindultak, a zászlóalj nem a kikötőbe ment, hanem átkelt a hídon és Szőreg felé távozott. Szőregen azután Lausevits ügyvéd gondoskodásából kocsikra szállhattak, melyekkel Béba irányába távoztak. A szökés híre komoly feszültséget okozott Szegeden. Pár napig őrjáratok cirkáltak a városban és éjszakára felnyitották a hajóhidat is. Csak napok múlva hitte el mindenki, hogy nem fenyegeti veszély a várost.³³

Mint láhattuk Szeged magyar lakosságának megrendült a bizalma saját szerb nemzetiségű polgáiraiban. Ennek fő okát a délvidéki szerb mozgalmak nyomán megjelenő kegyetlenkedésekben és eme mozgalmakkal azonosulni látszó néhány szerb polgár kijelentéseiben kell keresnünk. De emlékezetükbe vésődött a román zászlóalj szökése is, és a szökést segítő szőregiekben sem bíznak már. A békés egymás mellett élés alapja, a bizalom elveszett.

Vérengzés Szőregen és Szegeden

Az október 15-i események pontos rekonstruálása rendkívül nehéz feladat. Ugyanis a források több ponton eltérőek, sőt néhol egymásnak ellentmondóak. A leghitelesebb leírás talán *Moczika Döme* esküdtté, aki szemtanúja volt a szőregi eseményeknek. Sokan hozzá hasonlóan számolnak be a történetről, és a sajtóban is ilyen tartalmú cikkek jelentek meg. *Vukovics Sebő* kormánybiztos azonban másképp adja elő a történéseket, az ő elmondásából egészen más okokat ismerhetünk meg. Nézzük először mi is történt Szőregen, ebben a „szép fekvésű rácz-magyar faluban, [...] ahol 1030 magyar katolikus, 1380 n. e. óhitű [szerb] és 20 zsidó lakos élt ebben az időben”³⁴

Moczika Döme esküdt így írja le az eseményeket:

„1848-ik év October 14-én [a pontos dátum október 15-e] Törontál megyében kebelezzett Szőreg helység lakossai reggeli 9 órára a helység házánál általános népfelkelés következtében összegyülekeztek tanácskozás végett a³ Marienfeldi táborba való menetelről, a hol némely magyar lakosok által azon áll hir terjesztetett, hogy a³ mult ejszakán Barakovits György Szőregi jegyző által Szőreg helysége Rátz lakossainak fegyver osztatott ki, – erről kevés vita támadt, és az érintett jegyzőnek mostoha fia Veinrich Agoston atyja elleni hamis kikelés végett haragra geredvén [sic!] ezen káromló szavakra fakadott, hogy bassza az ily magyaroknak istenét a ki illy áll hireket kohol, – az említett jegyző ezen heves vita közben közejekben ment és egy Szőregi lakos Kertész György nevezetűnek szemébe köpött hogy miért hazudik”³⁵

Természetesen ezek után érthető, hogy a szőregi magyar lakosok miért kiabálták, hogy „ezentúl ezen jegyző nekik nem kell”. A lármára *Követs Andor* helybeli lelkész is odaérkezett és intette híveit, hogy „minden törvénytelenésgtől óvakodjanak”. De a magyarok nem hallgattak rá és azt kívánták, hogy a jegyző mostohafiát rögtön verjék vasra, mert különben agyonverik.³⁶ Miután vasra verték, a kedélyek lecsillapodtak.

Délután érkeztek meg a Szegedről kiindult nemzetőrök a faluba. Miközben vártak a hátramaradottakra, néhány magyar lakos elmondta a nemzetőröknek, hogy „*Szőreg hely-*

ségben rácz lakosok között mult éjszakán alattomosan fegyvereket osztottak el és a' jegyzőnek fia a' magyaroknak istennét káromolta".³⁷ Erre a nemzetőrök legráltak kocsijaikról és fegyvert ragadtak. Így ír erről Rácz József szolgabíró, aki október 16-án járt Szőregen, és megpróbálta az eseményeket a falu lakosainak elmondása alapján rekonstruálni:

„Esküdt úr jelentése következtében ma reggel Szőregen megjelenvén az egész népséget szétfutva találtam, a kérdezkedések nyomán a következőket jelenthetek [sic!] Ugyanis mint az esküdti jelentésből is világos, bizonyos Kertész György szőregi lakos, a Szeged Városából több száz kocsikon Szőregen keresztül vonuló Szegedi nemzetőröket feltartóztatván ugyan az érdeklétt jelentésben érintett szavakkal annyira felbőszítette, hogy ezek azonnal kocsijaikról legrálván fegyvert ragadtak, elsöben is a helység házát rohanván meg – a jegyzőt meggyilkolandók – megtalálták-e vagy nem; vagy meggyilkolták-e? vagy nem? nem tudatik, mert se híre se hamva, ezután a vasban lévő fiát támadták meg, azt több lövésekkel, és szúrásokkal kegyetlenül meggyilkolták, s szurony, és kasza hegyeken az utcán lévő pocsolóba beleverték – ez idő alatt a többi tömeg a rác házakra rohant, rabolt, és gyilkolt tovább 2 óra hosszant, eddig kilenc halott találtatott, kik közt 2 leány, és 1 asszony van, – mondják hogy valóságos vadászatot tartottak a gyepen szétfutott rácok ellen. Állítatik hogy a Maros folyamába is szorítottak néhányan. Tény hogy a rác templomot felkutatták és ott nagyba[n] romboltak. A rác papokat keresték de az egyik elszökött, a másikat házánál találvan combját kaszával keresztüldöfték. De még számosabban vannak veszedelmesen megsebesítve.”³⁸

Mások a szerbek és a nemzetőrök közti lövöldözésről beszélnek, amely során 15 szerb életét vesztette, a többiek pedig a szomszédos Deszkre futottak.³⁹ A kérdés csak az, ha a magyarok állítása – miszerint a jegyző jóvoltából 150 fegyvert osztottak szét a helyi rácok között – úgymond csak „álhír”, akkor vajon mivel tudtak a szőregi szerbek a nemzetőrökre lőni. Reizner János szerint a szerbek csak az átvonuló nemzetőrség tiszteletére lövöldöztek, vagyis félreértés történt.⁴⁰ Persze itt is felvetődik a kérdés, hogy vajon honnan származtak az üdvözlésre használt fegyverek.

Vukovics Sebő merőben másként írja le az október 15-i szőregi eseményeket. Szerinte mikor a nemzetőrök átvonultak a falun, elterjedt közöttük a hír, hogy a szőregi szerbeknél fegyverek vannak, és a nemzetőrök elvonulása után a helybeli magyarokat akarják megtámadni. Erre elkezdtek átkutatni a szerbek házait, és csakugyan több helyen találtak is fegyvereket. A házkutatás alatt verekedés tört ki, s a nemzetőrök a rájuk támadók közül néhány szerbet megöltek.⁴¹

A forrásokból kitűnik, hogy a szőregi szerbek valószínűleg rendelkeztek fegyverekkel. Azzal kapcsolatban, hogy hogyan jutottak hozzá, és mikor szándékoztak őket felhasználni, már eltérőek az álláspontok. A helyi magyar lakosság vélt vagy valós ébersége és a nemzetőrök erélyes fellépése mindenesetre keresztülhúzta a szerbek esetleges támadásának a tervét. A nemzetőrök cselekedeteit egyesek rablásnak és gyilkolásnak, mások házkutatásnak és verekedésnek minősítik. Sehol nem esik szó a szőregi történesek leírása közben a nemzetőrök részegségéről. Az ittas nemzetőrök száma (azoknál a forrásoknál ahol ilyen előfordul) mindössze kettő. Azonban ez a két ember lármázza fel Szegedet, ők terjesztik el, hogy „jönnek a rácok, a mieinket Szőreghen már öldösik”. Ez már valóban álhír volt, amiről azonban a szegedieknek fogalmuk sem lehetett.

„Jellemére nézve a szegedi nép szelíd mérsékletű volt és nagylelkű” –írja Kováts István.⁴² Mégis ezen a napon valahogy másképp viselkedett. Erre a napra esett a Kikinda megsegítésére igyekvő nemzetőrök indulása. A mobilizáció országosan nézve is népszerűtlen volt,

nem csoda, hogy a szegediek is elégedetlenek voltak. Egyesek közülük féltették városukat a környező településeken élő szerbek támadásától. Valószínűleg borozgattak is néhányan, de ez szüret idején nem számított rendkívüli eseménynek. Az a vélemény, miszerint „mind részeg volt, némelyiket úgy kellett a kocsira feltenni”,⁴³ valószínűleg erősen túlzó, és nem fedti a valóságot.

Délután 2 óra táján beért Szegedre az a néhány Szőregről visszafordult nemzetőr, akik rosszul értelmezték az ottani történéseket, és szerb támadás hírért terjesztették el a városban. A harangokat félreverték, dobpergés hangzott mindenfelől. Zavar támadt, az emberek a városházához rohantak fegyverekért. Így olvashatunk erről a sajtóban:

„Ez összecsapás [ti. a szőregi – B. Cs.] városunkba kissé elferdítve jutott. Ugyanis az híreszteltették, hogy nemzetőreinket a szőreghi ráczok puskalövésekkel fogadták, melly hír harangfélrevertés-, dobpergés- s városunk honlevő lakosságának általános fölkelésére szolgáltatott alkalmat. Mindenki, kinek fegyvere volt, kezibe ragadta, ki pedig nem birt azzal, a városhoz futott, hol kasza, pisztoly és töltények osztogattattak. Tíz, tizenkét éves gyermekek is fegyverrel kezökben szaladtak. »Halál a rácznak!« – kiáltá a bosszús s dühbe jött nép s mint oroszlán a kölykeit rablóra, rohant Szőreg felé, véreit megvédendő.»⁴⁴

Rövidesen megtörtént az első gyilkosság is, egy Nikola Mihály nevű, szerb nemzetiségű polgárt, aki a magyarokkal együtt rohant fegyverért, hogy ő is védje Szegedet, kegyetlen módon agyonverték. Minderre egyedül származása adott okot. Erről az esetről Jelentsik Imre százados jelentéséből értesülhetünk, melyet október 17-én küldött az Országos Nemzetőrseregi Haditanácsnak. Jelentsik Imre részt vett zászlóaljával (a 37. Máriássy gyalogezred 3. zászlóaljával) a bánági harcokban, majd október 10-én a 33. honvédszászlóalj századosává nevezik ki, így Szegedre kerülve szemtanúja volt a vérengzésnek.⁴⁵ A jelentés idevágó része a következő:

„Tegnap délután megkondultak a vész harangok, és hangoss minden oldalról, a Ráczok jönnek, már Szőregben vannak? A nép felkelt, és minden fegyver fogható de fegyver nélküli sietett fegyverért a város házhoz. E nagy zavarban a mostan alakulandó honvéd 33-ik zászlóalyba már besorozott ujjoncok közül is többen rohantak a néppel be a város házhoz fegyverekért. Ezek között volt egy Nikola Mihály nevű Rácz ujjonc is kit a nép megismervén hogy rácz azonnal mint illyent bár ez is rácz ellencink vissza verese végett sietett fegyverért dühében megrohanván irgalom nélkül mint több egyes ráczot, kit dühében előtalált agyon verte.»⁴⁶

Szerencsétlenségükre éppen ekkor kelt át a hídon, és tartott Szegedre moldvai román marhahajcsárok egy csoportja, marhákat terelve. Róluk azt hitték, hogy szerviánusok közelednek a várost megtámadni, és mikor átértek, rájuk támadtak. Nincs pontos adatunk arról, hogy hányan veszítették életüket, egyes források hat,⁴⁷ nyolc,⁴⁸ mások tizenkettő-tizenöt,⁴⁹ megint mások tizenöt⁵⁰ „oláhforma emberről” beszélnek. Valószínűleg nem halt meg az összes marhahajcsár, közülük ketten túléltek az incidenst.⁵¹ A románokat ért támadás lehetett félreértés is, de elképzelhető, hogy felismerték őket, és románosságuk miatt kellett meghalniuk. A szarvasmarhák legyilkolására nincsen ésszerű magyarázat.

A nap egyik tragikus hőse Beniczky Andor lovas nemzetőr hadnagy volt. Ő csak csillapítani próbálta az embereket, de nem hallgattak rá, sőt ezért meg is ölték. Halálának körülményeiről így ír Rácz József szolgabíró:

„Hat oláhországi marbahajtót szerviánusoknak tartván a piac közepén lelövöldöztek – sőt annyira mentek, hogy a hajtott marhákat, s bivalyokat is agyonlőtték, egy volt szolgabíró, ha jól emlékszem,

Bonczkit [Beniczky] azért, mert egy agyonlőtt oláh még mozogván szuronyokkal döfődtek, [sic!] s ő arra menvén csak azt mond »ne bántsátok hiszen már meghalt«, nekifordultak s agyonlőtték».⁵²

Közben a felbőszült tömeg a szegedi szerb kereskedők boltjaihoz rohant, és tőlük fegyvert és lőszert követelt. Zseravicz János fűszeres nagykereskedőhöz is elmentek, és tőle lőszert követeltek. Egyesek szerint ezt a kérést teljesítette, és amíg a készlet tartott, ingyen szolgált ki mindenkit.⁵³ Mások szerint megpróbálta elutasítani a fegyvert és lőszert követelőket, miszerint ő ilyesmikkel nem szolgálhat.⁵⁴ Ismét mások szerint Zseravicz provokálta a nemzetőröket: *„Zseraviczánál nagyon sok puskaport és kész töltenyt találtak. Kérték a nemzetőrök, hogy pénzért adjon belőle. Megtagadta. Azt mondta, hogy ilyen kutyáknak nem adja, kell az alviékieknek. Erre a nép felbőszült s [...] agyonverték.»⁵⁵* Az agyonverés okát tekintve is eltérőek az álláspontok. Van, aki azt mondja, hogy az ürügy egy szerviánus generális, 200 pisztoly valamint a rizses zsákok alján lőpor rejtegetése volt.⁵⁶ Zseravicz nejét, az ifjabb Zseraviczot és családját egy Czikó nevű felsővárosi kapitány mentette ki az őrjöngők kezei közül. Ezzel a tettevel a saját életét is kockáztatta.⁵⁷ Ugyancsak meggyilkolták Damjanovics és Szubics szerb kereskedőket is. A boltosok elleni erőszakos cselekedetéről így tudósított a sajtó:

„Zseravicz gazdag rácz kereskedő boltjába mentek, honnan a tulajdonos azzal akarta elutasítani őket, hogy illyenekkel nem szolgálhat. Ezzel a népet egészen magára huszítá, s minthogy különben is gyanú volt rá, miszerint a rabló ráczokkal tart, agyonlövék, s boltjából, szobáiból mindent kiszórtak. – Egy Lausevics nevű rácz szatócs házát a nép hasonlólag megrohanta, s itt mindent porrá zúzott. Ezen ember két fiával együtt városunkból igen régen eltűnt, s a rablók táborában van. A nép a megtámadást meg sem teszi, ha az itthon levő harmadik fiú az ablakból a népre nem lő. Itt ölés nem történt, minthogy a lövéstevő a szomszédba s onnan tova ugrott. – A felsővárosban egy Szubó rácz ügyvéd és testvére gyilkoltattak meg. Ez utóso minapában úgy nyilatkozott, hogy a ráczok nem sokára a magyarok hátán fognak járni. [...] Templom sem kiméltetett meg, mert több az ablakokra tett lövés után oda is betörték, de, mint mondják, semmit sem találtak.»⁵⁸

A rendet a városban maradt csekély számú katonaság és nemzetőrség állította helyre az esti órákban, miután megbizonyosodott arról, hogy a kiindult nemzetőröket semmi baj nem érte. Ugyan még az éjszaka folyamán előfordultak apróbb rendbontások, de másnapra a nyugalom a városban úgy-ahogy helyre állt. Az október 15-i „véres vasárnap” mérlege igen szomorú. A tragikus események során mintegy 60 ember lelte halálát, az anyagi kár is jelentős volt (Zseraviczéék egyedül meghaladta a 100 000 Pft-ot). Azonban nemcsak „gyanús” szerbek estek áldozatul a népharagnak, *Ivankovics* úr (öt tartották sokan a város legbecsületesebb polgárának) boltjába is betörték, és komoly kárt okoztak.⁵⁹ És akkor nem szóltunk még az erkölcsi kárról, ami az ártatlan emberi életek kioltásával és a féktelen rablással érte a várost.

„Az October 16-i [október 15-i] szegedi vérontásért az átok a szerb lázadás szerzőit fogja terhelni örökre, –ők ingerelték föl a szerb népet hallatlan kegyetlenségek elkövetésére, s az által a magyar népben a visszatorlás természetes indulatát költötték föl, mely ez esetben, fájdalom, az ártatlanok fejeit érte.»⁶⁰ – állapítja meg Vukovics Sebő kormánybiztos az eseményekről. Hozzá hasonló véleményt tükröz a Pesti Hírlap október 21-én megjelent számának utolsó két mondata is: *„Itt van gyalázatos izgatásod gyümölcse, nagyravágyó Rajachich. Szálljon bünyös vén fejedre a mind kétrészről áldozatoknak vére gonosz főpap!”⁶¹* Persze a felelősség megállapítása nem ilyen egyszerű feladat.

Másnap, október 16-án ülést tartott a városi tanács. Csak és kizárólag a tragikus eseménnyel foglalkoztak és határozatokat hoztak, hogy további szerencsétlenségek ne fordulhassanak elő a városban. Őrjáratok vigyáztak a rendre, és felszólítottak mindenkit az elrabolt javak visszaszolgáltatására. Munkájukról tájékoztatták a lakosságot is, határozataikat nyilvánosságra hozták, és kifüggesztették 1000 példányban szerte a városban:

„Miután a' tegnapi zavargásnak, rakoncátlan engedetlenségnek több ártatlan ember lett áldozatja; ezen szégyen folt e' városról lemosni, a' rend és béke, személy 's vagyoni bátorság biztosításának elkerülhetlen kötelessége minden igaz honfinak; felhivatik ennél fogva minden nemzetőr: hogy századában tartózkodjék, és századosa' kiadandó rendeletét pontosan tellyestse, a' tegnapi napon temérdek töltéseket elvivők azon töltéseknek, úgy az elvitt fegyvereknek, pisztolyoknak, kaszáknak avagy kardoknak a' városházához való beszolgáltatására szorítottatik, – ellenkezőleg cselekvők tolvajoknak tekintetvén, mint ilyenek büntetnek; az útzákon, piatczokon, avagy házakban lövöldözni a' legnagyobb büntetes alatt tilalmaztatik; – a' nappali és éjjeli örök megindittatnak, és a' kik ezen öröknek ellenszegülnek, és felhívásukra magukat meg nem adják, ellenségnek fognak tekintetni; a' kik a' zavargásban a' házaktól holmikát elvittek, 24. óra alatt köteleztetnek azokat a' kapitányi hivatalba behordani, mert ha be' nem hordják, nyomoztatnak 's mint tolvajok, rablók, rögtönítelő székileg büntetnek.

– Igen sajnosan értesülvén e' Tanács, hogy a' nemzetőrök közül is néhány osztozni kívánt azon holmikban mellyek egy két háztól kivitettek; – ily eljárás bélyegezné meg e' Várost csúfosan, 's azért azon nemzetőrök, kiknek kebele illy kivánságtól elfordul, vigyázzni fognak, vigyázzni köteleztetnek: hogy illyesek netörténjenek, ellenkezőt cselekvőknek feljelentésére 's megragadására köteleztetvén; a' ki minden helyes ok nélkül lármát tesz, mint csend háborító tekintetik és keményen lakol; – a múlt vasárnapi zavargásban elvitt fegyvereknek e' városból való kivitele eltiltatik [...] ezen rendeletek 1000 példányokban kinyomatva hirdetésképp szétosztani rendeltetnek.⁶²

Emellett vizsgálatot rendeltek el az események kivizsgálására, a zavargásban résztvevők felderítésére. A vizsgálat vezetésével Tóth Mihály főbíróat bízták meg. Azonban eredményt nem értek el, senkit sem vontak felelősségre az október 15-én történelemmel kapcsolatban. Az áldozatokat illő módon eltemették, a kárt precízen összeírták. Az árvákról és özvegyekről is gondoskodtak. A vizsgálat eredménytelenségének oka állítólag a tanácsra nehezedő „demagóg nyomás” volt.⁶³

Sok tényező együttes hatása vezetett az 1848. október 15-i vérengzés kirobbanásához. Szeged városa földrajzi adottságai miatt központi szerepet játszott a Délvidéki hadműveletekben. Ennek terhe a város lakosságára nehezedett: sebesülteket láttak el, nemzetőreik a délvidéki táborokban teljesítettek szolgálatot. Közben a szerb támadások egyre jobban veszélyeztették magát a várost is, az október elején indult szerb offenzíva egyik hadicélja Szeged elfoglalása volt. Azonkívül a szegedieknek komoly problémát okozott saját szerb nemzetiségű lakosságuk is. Egymáshoz való viszonyuk megromlott, mikor a szerb nemzeti mozgalom a fegyveres harc útjára lépett. Az a brutalitás, amellyel a szerb önkéntesek, a szerviánusok léptek fel a délvidéki nemszerb lakossággal szemben, lehetetlenné tette a további békés, félelem és vádaskodás nélküli életet. Felperzselt falvak, városok, kannibáli kegyetlenség jelezte a szerb csapatok útját. Csak romok és legyilkolt lakosok maradtak utánuk. De alkalom adtán a visszatorlás sem maradt el, így mindkét fél retteget a másiktól.⁶⁴ Természetesen felelősség terheli a politikusokat, amiért hagyták

Nagyherceg Mihál öf. f. f. Gyalog osz. Ered.

52

5928.

506 f. f. am.

Segedi Hadifogadó Körmarj

A

Nemzet Överégi Özfogós hadi tanácsnak!

Segeden October hó 17te 1848.

Buda-pesthen

Az Özfogós Nemzet Överégi tanács ⁵⁹²⁸ f. f. am. alatt
 don rendelés kőveleírásban alábbtal jelentem hogy
 St. M. Váras helyről von tudósítás szerint a 506te
 honvéd táplálékbeli Jéft. w. ak. mai magyarick a
 kérs. jelentés. -
 Róvash Lajos úr az Özfogós honvédalmi
 Bizomány Elnöke méltóságában Segeden létező
 Bács, János, József és Ferenc meggyéből eke.
 az újoncokból a Honvéd 32. Táplálék alatisítás
 megrendelni és egy arszal oda helybe hagyás roménye
 alatt a föltérsek kinevezési utómód az Özfogós
 Nemzet Överégi Tanács ⁵⁰⁵³ f. f. am. alatt hely rendelés
 a fenn ebbi meggyéből értező újoncokból a Honvéd
 32. Táplálék alatisítás parancsolja; minis hogy pe.
 leg. a 32. Táplálék ezen újoncokból már kőveleír
 és a föltérsek kinevezése is utómód, és ezen
 kinevezések a Kőveleírás 125te f. f. am. szerint a 32te
 Honvéd Táplálék alatisítás, ezen nem is séved és
 nek kölcsönül alábbtal kérom az Özfogós Nemzet
 Överégi Tanácsot méltóságos el. utómóráni ha val.
 jon az alábbtal és folyó hó 18te Överégi kőveleír
 32te honvéd Táplálék f. f. am. megparancsolja, egy pe.
 leg.

idáig fajulni a dolgokat. Némelyek közülük nem is gondolhatták, hogy gyújtó hatású beszédek nyomán milyen szenvedélyek lángolhattak fel, tovább fokozva a népcsoportok közötti feszültségeket. Sajnos, Kossuth Lajos is – aki október elején járt Szegeden és itt elmondta emlékezetes beszédét – közvetve hozzájárulhatott a vérengzés kirobbanásához. „Kossuth a szó teljes értelmében megvillanyozott bennünket” – olvashatjuk egy 1848 októberében megjelent újságban.⁶⁵ De a legnagyobb felelősség a szerb politikusokat terheli, akik elindították a fegyveres harcot és akik behívták az országba a szerviánusokat. A feszültségkeltés, a háború elembertelenítő hatása, az egymástól való félelem és egy félreértés vezetett 60 ember halálához 1848. október 15-én, Szegeden.

Függelék

1.

Moczika Döme m. k. esküdt jelentése RácZ József szolgabírónak a szőregi eseményekről Szeged, 1848. október 15.

Másolat

RácZ Josef Szbiro Urnak!

1848-ik év October 14-én [a pontos dátum október 15-c] Törontál megyében kebelezzett Szőregyhelységi lakossai reggeli 9 órára a helység házában általános népfelkelés következtében összegyűltek tanácskozás végett a' Marienfeldi táborba való menetelről, a hol némely magyar lakosok által azon áll hir terjesztetett, hogy a' mult éjszakán Barakovits György Szőregyhelységi jegyző által Szőregyhelysége RácZ lakosainak fegyver osztatot ki, – erről kevés vita támadt, és az érintett jegyzőnek mostoha fia Veinrich Agoston atyja elleni hamis kikelés végett haragra geredvén [sic!] ezen káromló szavakra fakadt, hogy bassza az ily magyaroknak istenét a ki ily áll hirtet kohol, – az említett jegyző ezen heves vita közben közejekben ment és egy Szőregyhelységi lakos Kertész György nevezetűnek szemébe köpött hogy mért hazudik, minthogy pedig az említett jegyző már ezelőtt gyűlöletes volt a község előtt iszonyu lármával kiabáltak hogy ezentul ezen jegyző nékiük többé nem kell. – a jegyzőnek fiát pedig meg akarták rohanni. Ezen iszonyu lármára tisztelendő Követs Andor Ur helybeli lelkész oda érkezvén hibeit intette hogy minden törvénytelenégtől ovakodjanak azomban minthogy a kedélyek legfőbb ingerültségre emelkedtek hivatkozva az isteni és emberi törvényekre egy embertársukat sérteni és erőszakos kezeiket reá tenni ne merészelnék hanem várják be a járásbeli Szbiro urat a ki ezen ügyet el fogja dönteni, és érdem szerint megfenyíteni – de őket azt kívánták hogy rögtön vasra veretessék mert másképpen őket agyon fogják verni – általam a nép kívánságra s a nagyobb rossz elhárítása végett azonnal vasra tetetett s ezzel a nép megnyugodván őket pedig további kihágatokra meginteni, hogy szűnjenek meg, amit őket megigérték, és ez dél előtt történt Délután pedig a' midőn megérkezett a' szegedi nemzeti őrsereg némely Szőregyhelységi lakosok megállították [sic!] azon panaszzal járulván hozzájuk hogy Szőregyhelységben RácZ lakosok között mult éjszakán alattomosan fegyvereket osztottak el és a' jegyzőnek fia a' magyaroknak istennét káromolta – Erre a szegedi nemzeti öröknek egy csapatja Kertész György Szőregyhelységi lakos vezérlete alatt berohantak a' bebörtönözött Veinrich Agostonra. – ahol irt [sic] látván ezen rossz következtetéseket azonnal Szeged várossa polgári mestere Vadász urat az eránt felszollítottam hogy küldene valakit létező Szegedi nemzeti örököt lecsillapítani – külömben nagy veszély történhet

Moczika Döme m. k. esküdt

– Kelt Szegeden 848^{ik} év October 15.

Rácz József m. k. szolgabíró jelentése Rónay Móricznak, Törontál megye első alispánjának Szőreg, 1848. október 16.

Másolat. 169

Törontál megye első alispánjának, Rónay Móricz úrnak!

Tegnap azaz f. hó 15-én estveli 10 órakor Moczika Döme esküdt úrtól az ide /alá mellékelte hivatalos jelentést kaptam, és mielőtt e levelemet folytatnám és egy borzasztó esetet adnék elő, és jelentésem összefüggésbe legyen, kérem azt előlegesen felolvastatni.

Esküdt úr jelentése következtében ma reggel Szőregen megjelenvén az egész népséget szétfutva találtam, a kérdezések nyomán a következőket jelenthetek [sic!] Ugyanis mint az esküdti jelentésből is világos, bizonyos Kertész György szőregi lakos, a Szeged Városából több száz kocskon Szőregen keresztül vonuló Szegedi nemztörököt feltartóztatván ugyan az érdeklét jelentésben érintett szavakkal annyira felbőszítette, hogy ezek azonnal kocsijaikról leugráván fegyvert ragadtak, elsőben is a helység házáat rohanván meg – a jegyzőt meggyilkolandók – megtalálták-e vagy nem; vagy meggyilkolták-e? vagy nem? nem tudatik, mert se híre se hamva, ezután a vasban lévő fiát támadták meg, azt több lövésekkel, és szúrásokkal kegyetlenül meggyilkolták, s szurony, és kasza hegyeken az utcán lévő pocsolóba beleverték – ez idő alatt a többi tömeg a rác házakra rohant, rabolt, és gyilkolt tovább 2 óra hosszan, eddig kilenc halott találtak, kik közt 2 leány, és 1 asszony van, – mondják hogy valóságos vadászatot tartottak a gyepen szétfutott rácok ellen. Állítatik hogy a Maros folyamába is szorítottak néhányan. Tény hogy a rác templomot felkutatták és ott nagyba[n] romboltak. A rác papokat keresték de az egyik elszökött, a másikat házánál találva combját kaszával keresztüldöfték. De még számosabban vannak veszedelmesen megsebesítve.

Moczika esküdt urat is, ki azonban körülük még időben eltiint, agyonverési fenyegetések közt keresték, lakását feltörték, s kikutatták. Keresztury adószedő urat is megrohanták tőle az eldugott fegyvereket és ágyukat követelték, szuronyok közé fogták, s csak néhány jobbérzésűek szavainak sikerült őt is a haláltól megmenteni. Szinte a cath. plébános Követs András is veszedelembé forgott, csupán azért mert a kihágókat csilápitotta s így azzal vádolták, hogy a rácokat pártolja – Egyszóval mindenki veszedelembé[n] volt ki mint jobb érzésű valaki védelme alá vett [sic!]. És nagy nehezen sikerült a szőregi magyarságnak a sok könyörgés után, hogy a gyilkolással felhagyván útjokat Péb [Rábé?] felé folytassák.

Vizsgálator többet nem tehettem mert a nép szétfutott – de miután ez nagyobb szerű is kérnék egy bizottmány kirendeltetni mely Szeged városával vegyes legyen [sic!].

Még feleslegesnek nem tartom megérteni, mit hiteles kútfőből tudok, hogy meghalván [sic!] Szeged városa lakossága miképp Szőregen csata van, azon hír futott oda, hogy az ellenség már Szőregen van, 's az itteni rácság a nemzetöröknek ellenszegült – félre verték a harangokat, ezrenként tódultak Szőreg felé – a többi a rácokat vette ott helybe üldözöbe, s akit értek, irgalmatlanul kivégezték – Zseravicza boltost agyonlőtték és kirabolták, bizonyos Szabó nevű felsővárosit agyonveretek. – Hat oláhországi marbahajtót szerviánusoknak tartván a piac közepén lelövöldöztek – sőt annyira mentek, hogy a hajtott marhákat, s bivalyokat is agyonlőtték, egy volt szolgabíró ha jól emlékezem Boniczkit azért, mert egy agyonlőtt oláh még mozogván szuronyokkal döfdöfték [sic!], s ő arra mennén csak azt mondá „ne bántsátok hiszen már meghalt” nekifordultak s agyonlőtték – s több melyek leírásába az ember borzad.

Költ Szőregen okt. 16-án 1848.

Rácz József mk. szolgabíró.

A jegyző életbe[n] van, s Sz[en]tívánra menekült.

Források, irodalom

- ☐ *Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története.* Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 1996, Videopont Kiadó. [A továbbiakban: Hermann 1996.]
- ☐ BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai.* Bp., 1988, Zrínyi Katonai Kiadó.
- ☐ FÉNYES ELEK: *Magyarország Geographiai Szótára.* III. köt. Pest, 1851.
- ☐ GELICH RIKHÁRD: *Magyarország függetlenségi harcza 1848-49-ben.* I. köt. Bp., [é. n.]
- ☐ HERMANN RÓBERT: Hatvani Imre szabadságharcvezér és az abrudbányai katasztrófa. In *Aetas* 1992/1-2. sz. 5-78. p.
- ☐ HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* II. köt. Pest, 1872, Kiadja Ráth Mór.
- ☐ *Kossuth Hírlapja*, 96. szám, 1848. október 20.
- ☐ *Kossuth Hírlapja*, 102. szám, 1848. október 27.
- ☐ KOVÁTS ISTVÁN: *Egy szegény pórfiú önéletrajza.* Bp., 1981, Magvető Könyvkiadó.
- ☐ *Közlöny*, 135. szám, 1848. október 23.
- ☐ Magyar Országos Levéltár H92 1848:5928 irat. Jelentsik Imre százados jelentése az Országos Nemzetőrséregi Haditanácsnak. Szeged, 1848. október 17.
- ☐ *Nemzeti Politikai Hírlap*, 137. szám, 1848. október 19.
- ☐ OLVHÁRY ÖDÖN: *A magyar függetlenségi harc 1848-1849-ben a Délvidéken.* Bp., [é. n.]
- ☐ *Pesti Hírlap*, 193. szám, 1848. október 21.
- ☐ REIZNER JÁNOS: *A régi Szeged.* I. köt. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884.
- ☐ SPIRA GYÖRGY: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon.* Bp., 1980, Kossuth Könyvkiadó.
- ☐ *Szeged története.* 2. köt. 1686-1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985, kiadja a Szeged Megyei Városi Tanács megbízásából a Somogyi-könyvtár.
- ☐ Szeged Város Népgyűlésének, Állandó Bizottmányának és Közgyűlésének iratai. 1848-49. Szám nélküli iratok. Csongrád Megyei Levéltár. Moczika Döme m.k. esküdt Rác József szolgabírónak a szőregi eseményekről Szeged, 1848. október 15.
- ☐ Szeged Város Népgyűlésének, Állandó Bizottmányának és Közgyűlésének iratai 1848-49. Szám nélküli iratok Csongrád Megyei Levéltár. Rác József m. k. szolgabíró Rónay Móricnak, Torontál megye első alispánjának. Szőreg, 1848. október 16.
- ☐ *Szeged Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1848-49.* Csongrád Megyei Levéltár. A Városi Tanács 1848. október 16-i ülésének jegyzőkönyve.
- ☐ *Szöreg és népe.* Szerk.: Hegyi András. Szeged, 1977, kiadja Szeged Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya.
- ☐ THIM JÓZSEF: *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története.* I. köt.: Elbeszélő rész.; II. köt.: Iratok 1848. március-augusztus. Bp., 1940, kiadja a Magyar Történelmi Társulat.
- ☐ URBÁN ALADÁR: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán.* Bp., 1973, Akadémiai Kiadó.
- ☐ URBÁN ALADÁR: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Bp., 1986, Magvető Kiadó.
- ☐ *Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből.* S. a. r.: Bessenyei Ferencz. Bp., 1894, Athenaeum R. Társulat kiadása.

Jegyzetek

- ¹ Közlöny 135. sz. 666. p.
- ² Hermann 1996, 43-44. p.
- ³ Hermann 1996, 44. p.
- ⁴ Thim 1940. I. köt. 33. p.
- ⁵ Spira 1980, 25. p.
- ⁶ Spira 1980, 26. p.
- ⁷ Hermann 1996, 56-57. p.
- ⁸ Thim 1940, II. köt. 210-212. p.
- ⁹ Spira 1980, 52-53. p.
- ¹⁰ Thim 1940, II. köt. 309. p.
- ¹¹ Thim 1940, II. köt. 331. p.
- ¹² Urbán 1986, 300. p. és 398. p. és 403. p.
- ¹³ Gelich [é. n.] 67. p.
- ¹⁴ Gelich [é. n.] 62. p.
- ¹⁵ Horváth 1871, 223. p.
- ¹⁶ Horváth 1871, 223. p.
- ¹⁷ Hermann 1996, 99. p.
- ¹⁸ Uo. 98-99. p.
- ¹⁹ Olchváry [é. n.] 8. p.
- ²⁰ Hermann 1996, 136-137. p. és 142-143. p.
- ²¹ Olchváry [é. n.] 84-87. p.
- ²² Horváth 1871, 64. p.; és Reizner 1884, 178-179. p.
- ²³ Reizner 1884, 128. p. és 138-139. p.
- ²⁴ Uo. 140-141. p.
- ²⁵ Uo. 1884. 142. p.; és Urbán 1973, 104. p.
- ²⁶ Urbán 1973, 120. p.
- ²⁷ Uo. 172. p.
- ²⁸ Reizner 1884, 266. p.
- ²⁹ Uo. 161. p.
- ³⁰ Uo. 162-163. p.
- ³¹ Uo. 152-153. p.
- ³² Uo. 165-166. p.
- ³³ Uo. 167-168. p.
- ³⁴ Fényes 1851, 158. p.
- ³⁵ CsmL. Népgyül. és Közgyül. iratok 1848-49. Moczika Döme esküdt Rác József szolgabíró-
rónak a szőregi eseményekről. Szeged, 1848. október 15.
- ³⁶ Szeged tört. 2. 1985, 766. p.; Szőreg és népe 1977, 111. p.
- ³⁷ CsmL. Népgyül. és Közgyül. iratok 1848-49. Moczika Döme esküdt Rác József szolgabí-
rónak a szőregi eseményekről Szeged, 1848. október 15.

- ³⁸ CsmL. Népgyül. és Közgyül. iratok 1848-49. RácZ József szolgabíró Rónay Móric alispán-
nak Szőreg, 1848. október 16.
- ³⁹ Reizner 1884, 179. p.
- ⁴⁰ Uo. 179. p.
- ⁴¹ Vukovics 1894. 378. p.; Horváth 1871, 64. p.
- ⁴² Kováts 1981, 271. p.
- ⁴³ Uo. 271. p.
- ⁴⁴ Kossuth Hírlapja, 96. szám, 430. p.
- ⁴⁵ Bona 1988, 289. p.
- ⁴⁶ MOL H92 1848:5928. Jelentsik százados jelentése Orsz. Nemz. Hadit.-nak. Szeged, 1848.
október 17.
- ⁴⁷ Nemzeti Politikai Hírlap, 137. szám, 545. p.
- ⁴⁸ Kossuth Hírlapja, 96.szám, 430. p.
- ⁴⁹ Reizner 1884, 180. p.
- ⁵⁰ Thim 1940, I. köt. 254. p.
- ⁵¹ Thim 1940. I. köt. 254. p.
- ⁵² CsmL. Népgyül. és Közgyül. iratok 1848-49. RácZ József szolgabíró Rónay Móric alispán-
nak. Szőreg, 1848. október 16.
- ⁵³ Szeged tört. 2. köt. 767. p.
- ⁵⁴ Kossuth Hírlapja, 96. szám 430. p.
- ⁵⁵ Kováts 1981, 272. p.
- ⁵⁶ Szeged tört. 2. köt. 767. p.
- ⁵⁷ Kováts 1981, 443. p. és Vukovics 1894, 378. p.
- ⁵⁸ Kossuth Hírlapja, 96. szám, 430. p.
- ⁵⁹ Kossuth Hírlapja, 102. szám, 458. p.
- ⁶⁰ Vukovics 1894, 379. p.
- ⁶¹ Pesti Hírlap, 193. szám, 988. p.
- ⁶² CsmL. Szeged Vár. Tan. Jegyzők. 1848-49. A Vár. Tan. okt. 16-i ülésének jegyzők. 3831.
sz. irat
- ⁶³ Reizner 1884, 182-183. p.
- ⁶⁴ Hermann 1992/1-2. 5-6. p.
- ⁶⁵ Kossuth Hírlapja, 96.szám, 430. p.

Kiss Gábor Ferenc

A hadseregállítás kezdetei

A Batthyány Lajos vezette első független magyar kormánynak megalakulásakor egyetlen fegyveres erő állott rendelkezésére: a Magyarországon állomásozó cs. k. csapatok. Ezen egységek, a korabeli viszonyoknak megfelelően, részben idegen származású sorkatonákból és tiszttekből állottak, ezért kétes megbízhatóságúaknak minősültek. Létszámuk sem volt elegendő az ország védelmére. Ezen hiányosságok kiküszöbölésére kezdte szinte azonnal meg a kormány a nemzetőrség szervezését. Ez az újonnan szervezett, nagylétszámú fegyveres erő sem volt alkalmas az országot fenyegető külső és belső veszélyek elhárítására: nem volt megfelelő felszerelése, fegyverzete s kiképzettsége, fegyelme sem érte el a hatékony alkalmazás által meg követelt szintet. A kisebb feszültségeken ugyan ez az erő is úrrá tudott lenni, ezzel is kordában lehetett tartani a parasztmegmozdulásokat, antiszemita zavargásokat. Az ország déli határainak védelme, az ott fokozódó feszültség azonban megkövetelte egy, a törvényadta lehetőségeken belül felállított és harcra alkalmas haderő létét.¹

Ez irányba a végső lökést az április 24-i véres húsvéthétfő adta meg. Ekkor Nagyikikindán a *Djordje Radak* által felizgatott tömeg a majorsági földek felosztását és a magyar zászló eltávolítását követelte. A tömeg ellen katonaságot rendeltek ki, de azt hamarosan kiszorították a városból. A városházán több hivatalnokot meggyilkolva a zavargások egészen 27-éig tartottak.² Az eseményeket tárgyaló minisztertanács úgy határozott, hogy „országban mozgalom vesztetves természetű” szükségessé teszi „mozgó nemzetőrség felállítását vagy egy önkényes őrsereg kiállítását”,³ s ezzel együtt megbízta a miniszterelnököt és a pénzügyminisztert a szükséges költségvetés elkészítésére. A szerb nemzeti mozgalom április 14-én Karlócán megfogalmazott követelése május közepére nyilvánvalóvá tették, hogy a Délvidéken polgárháborús helyzet van kialakulóban. A május 13-án kezdődő második karlócai gyűlés oltalmára érkező több ezer, a fejedelemségből való szerb fegyveres miatt a május 15-i minisztertanács több katonai intézkedésről határozott. Egyebek közt elrendelte egy 10 000 főből álló önkéntes sereg kiállítását, melyben a „belépő nemzet-örök három évi szolgálatra kötelezik magukat, az álladalom részéről fegyverrel és ruházattal láttatnak el”.⁴ Ekkor szervezték meg az 1–10. számozott első tíz, honvédek nevezett zászlóaljkat. Noha jogilag a nemzetőrséghez tartozott, nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy itt másról, többről van szó.

Ellentétben a nemzetőrséget szabályozó XXII. tc.-kel, ezen alakulat tagjaira nem vonatkozott semmilyen vagyoni cenzus s szervezetileg is eltért tőle. Míg a nemzetőrség esetenként mozgósítva főleg karhatalmi feladatok ellátására volt alkalmas, addig ezen zászlóaljok állandó, harcra kész erőt jelentettek. A szerezeti zászlóaljok mellett ezek az egységek jelentették a magyar haderő legütőképesebb részét, a legmegbízhatóbbak azonban kétségtelenül a honvédegyesületek számítottak. Az új csapatok emberanyagát nézve feltűnik az egykori cs. kir. hadseregbeli tiszték és altiszték magas aránya, illetve az ún. jurátusok (egyetemi hallgatók) magas száma. Ennek nem csak abban volt jelentősége, hogy e zászlóaljok jobb emberanyaggal rendelkeztek a később alakult csapatoknál, hanem abban is, hogy ezen egykori tiszték hadi tapasztalataikat átadták a tanult fiataloknak, akik ezen új ismereteket könnyebben sajátították el, mint képzetlenebb társaik. Ezen új ismeretekkel felvértezve, s miután javarészt harci tapasztalatokat szereztek 1848 nyarán, ez az új tisztikar, karöltve a régi tiszték-

kel, tevékenyen részt vett az új honvédcapatok alakításában és jelentős számban kerültek át tisztként az új egységekbe, átadva harci tapasztalataikat.⁵ A nyár közepére láthatóvá vált, hogy ez a fegyveres erő elégtelen az előtte álló feladat elvégzésére, az ország békéjének biztosítására. A szerb felkelés egyre nagyobb méreteket öltött, egyre nagyobb erőket kötött le s Jellacsics horvát bán is gyülekeztette erőit a Dráva mentén. A május 7-i királyi leirattal a magyar kormány alá rendelt cs. kir. ezredek tisztjeinek egy része megbízhatatlannak bizonyult. A főhadparancsnoksági rendszer nehezítette a szerbekkel szembeni hatékony fellépést. A független magyar honvédelmi rendszer kiépítése még csak a kezdetén tartott. Az első tíz zászlóalj sikeresen helytállt a déli fronton, csak egy nagy hátrányuk volt: csak tíz volt belőlük. Ennek ellenére a kormány leállította a toborzást, mivel bízott benne, hogy a király leállítja a horvát bánt.⁶

A katonaillesítési törvény

A július 5-én megnyíló első népképviselői országgyűlés először – Kossuth indítványára – a legégetőbb kérdést, az ország védelmét vette napirendre. A kormány véleményét maga Kossuth fejtette ki, július 11-i megrázó erejű és fergetes sikerű beszédében. A szónoklat hatására a ház megszavazta 200 000 főnyi hadsereg és az ehhez szükséges 42 millió forintnyi pénzerő előteremtését, melyből 40 000 katonát azonnali kiállításra kért. A határozatnak egyelőre csupán elvi jelentősége volt, mivel a végrehajtás konkrét módozatairól az országgyűlés csak augusztus közepén kezdte meg a vitát. A határozat után csupán 4 honvédszászlóalj szervezése kezdődött, mindegyik Erdélyben, de ebből csak 2 állt fel, Kolozsvár. ill. Marosvásárhely központtal.⁷

A nemzetőri szolgálat eddigi formája, vagyis hogy a nemzetőrszászlóaljak 4-6 heti váltásokban teljesítettek szolgálatot, nem bizonyult kellően hatékonynak. Ezen alakulatokat inkább csak őrszolgálatra, szállítmányok biztosítására lehetett felhasználni s inkább voltak karhatalmi alakulat, mint komoly harci egység. Nem szokták meg a harci zajt, mire valamire való harci tapasztalatot szereztek volna, lejárt a szolgálati idő. A nemzetőrség alkalmazásának korlátai legjobban a déli hadszíntéren jöttek ki. Szenttamás július 14-i első ostromakor esett meg, mikor is a tolnai nemzetőrök két zászlóalja a rossz körülményekre való hivatkozással fogta magát és 270 fő kivételével hazament. Ennek hatására június 19-én levélben javasolta Kossuth *Baldacci Manó* ezredesnek, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének és *Mészáros Lázár* hadügyminiszternek, hogy a nemzetőrség helyett sorkatonákat kellene táborba küldeni, illetve olyan nemzetőröket kellene küldeni, „*akik nem egy hónapra, hanem amennyi időre szükség van, arra önként vállalkoznának*”. Ilyen megfontolásokból született meg Kossuth és Baldacci ezredes észrevételei alapján augusztus 13-án Batthyány rendelete az önkéntes nemzetőrség tábori szolgálatáról. Ezen nemzetőrök legfontosabb jellemzője az volt, hogy a szükséges ideig vállalták a harcot, nem meghatározott időre szálltak táborba. Ezek az alakulatok nem egészen váltották be a hozzájuk fűzött reményeket: később részben hazatértek, részben átalakultak honvédszászlóaljakká.⁸

Az országgyűlés talán legnagyobb vitáját az újoncozással kapcsolatos törvényjavaslat kavarta. A javaslatot Mészáros hadügyminiszter nyújtotta be, még július 21-én.⁹ Az indítvány szerint a cs. kir. hadseregbe kívánta bevonultatni az újoncokat, 40 000 főt a gyalogsághoz, 4300 főt a huszárokhoz.¹⁰ A javaslat nem akart lényeges változást a régi kiegészítési rendszerben, ez talán összefüggött Mészáros katonai neveltetésével, de lehet az is, hogy azt gondolta, így könnyebb lesz elfogadtatni az uralkodóval. A kormány halogatta a javaslat

tárgyalását, mivel még folytak a tárgyalások Ausztriának az egységes Németországhoz történő csatlakozásáról s ha ez megtörtént volna, meg lett volna az ok az önálló magyar hadsereg felállítására. Mészáros javaslata az adott helyzetben elfogadhatatlan volt, a minisztert több oldalról is bírálták. Kossuth is szembehelyezkedett vele, s *Deák és Klauzál* támogatását maga mögött tudva 27-én kijelentette, az újoncokból önálló magyar alakulatokat kell szervezni, „*a hadsereget magyar önálló lábra kell állítani*”. Ez az állásfoglalás tükröződik a központi bizottmány munkáján is, mely a javaslatot teljesen átdolgozta.¹¹ A hadügyminiszter javaslatával szemben, mely a meglévő cs. k. serezeket akarta fejleszteni (kiegészíteni azok zászlóaljait, felállítani a 4. zászlóaljakat) a bizottmány egy nemzeti haderő kiépítéséhez vezető javaslatot tárt a ház elé. A radikális baloldalikat ez sem elégítette ki, ők egy teljesen független magyar hadsereget akartak. A törvényjavaslat tárgyalását augusztus 16-án kezdték meg.¹² A felsőház elé 28-án került, ahol is bizottmányi előkészítésre utalták azzal, hogy a bizottmány még aznap elkészítse a javaslatot.

A vita eredményeképpen augusztus 29-én fogadták el az 1848:XXXIII. katonaillesztési törvényjavaslatot, melyet aztán Batthyány és Deák után küldtek Bécsbe, királyi szentesítésre. A királlyal a tárgyalások nem vezettek eredményre s így nem szentesítette a törvényt.¹³ A szentesítés elmaradása ellenére a tc. átment a gyakorlatba s országszerte ennek alapján végezték az újoncozást. A XXXIII. törvény végleges szövege így hangzik:¹⁴

„Addig is, míg az állandó honvédelmi rendszer megállapítottatik, az ország jelen rendkívüli körülményei tekintetéből határozottatik:

1. § *A minisztérium felhatalmaztatik, hogy ország rendes katonaságának a számát, a határőrségi seregeken kívül, 200 ezer fegyveresig emelhesse.*

2. § *A megajánlott katonaság haza védelmére levén adva, mindaddig, míg a hon békéje minden oldalról biztosítva nem lesz, csupán a bellázadások és pártütések elnyomására, vagy az országot megtámadó külelenség ellen alkalmaztathatik, és ezen esetet kivéve a Magyar Korona birtokainak határain kívül nem használtathatik.”*

A 2. §-sal biztosították, hogy az újonnan megajánlott magyar katonaságot ne alkalmazzák magyar érdekek ellenében is, gondolok itt elsősorban az olasz hadszíntérre.

„3. § *A megajánlott újonczok a fennforgó szükséghez képest fognak kiállítatni.*

4. § *A kiállítandó újonczokból ki fog egészítettetni a Magyar sorsgyalogoságnál a három zászlóalj és két tartalék század, a magyar lovasságnál négy osztály és egy tartalék század. De azon újonczok is, kik az országon kívül lévő Magyar sor ezredek ki egészítésére vannak számitva, egyedül a 2. paragrafus értelmé szerint használtathatnak.”*

Ezen paragrafus értelmében a magyar kormánynak rendelkezési jogot vindikál a magyar kiegészítésű ezredek esetében s ezzel a törvénnyel egyfajta jogalapot, módot teremt a csapatok esetleges külföldről való visszahívásához. A paragrafus a magyar sorsgyalogoság alatt a 15 magyarországi kiegészítésű gyalogezeredet, a magyar lovasság alatt a 12 huszárezeret (melyeket szintén Magyarországról egészítettek ki) érti.

„5. § *A fenntebb 4. §-ban körül írt kiegészítési számon felül kiállított újonczokból honvédi zászlóaljak fognak alakittatni, mellyeknél az ügy vezetés, vezényleti nyelv, zászló, ruha és jel azonnal magyar leend.*

6. § *Mihelyt a körülmények megengedik, a Magyarországi mostani serezek is tökélyletesen Magyar lábra fognak állitani.*

7. § *Azon hadi tiszték kik a régibb sereg átalakulásakor Magyar ügyvitelre képességgel nem bírván, szolgálatukat nem folytathattják, ha egyébként a Magyar álladalom irányában*

kötelességeknek pontosan és hűséggel megfeleltek, rangjukhoz képesti díjazásukról e törvény által biztosítanak. A már szolgálatban lévő tisztéken kívül a Magyar hadseregben ezentul olly egyének tisztükül nem alkalmaztathatnak, kik a Magyar nyelvet nem birják.

8. § Mindazon közvitézi és hadtiszi egyének, illő jutalmazásáról, kik a hon szolgálatába az ellenség előtt magokat kitüntették, vagy élelmük megszerezhetésére benulás miatt tehetlenekké tettek, valamint az elhullottak családairól az áladalom gondoskodik.

9. § A Magyar hadseregnél a törzstisztek a hadügyminister ellenjegyzése mellett, az alóbbak pedig az illetők előterjesztésére közvetlenül a hadügyminister által neveztetnek ki. Az ujonnan felállítandó hadseregnél ezredi tulajdonos nem alkalmazhatók.

10. § Az egész Magyar hadsereg a következő esküt fogja letenni:

Esküszöm az élő Istenre alkotmányos királyomnak V Ferdinándnak hűséget; esküszöm, hogy Hazám alkotmányát és a Magyar nemzet függetlenségét életemmel és véremmel megvédeni kész vagyok, nemzeti zászlómat soha el nem hagyom s a Magyar Minisztériumnak s törvényesen kinevezett előjáróimnak engedelmeskedvén, kötelességemet mindig pontosan és hiven teljesíteni fogom.

Az eskü szövegében egyaránt észrevehető a király szó mellett az „alkotmányos” jelző s az alkotmány szó. Ezekből következtetni lehet arra, hogy a hangsúly nem a királyhoz, hanem az alkotmányhoz való hűségen van. Mivel az alkotmányos királyra teszik le az esküt, királyi alkotmányszegés esetén egyfajta értelmezéssel nem kötelező a neki való engedelmisség. Ez különösen érzékenyen érinthette az osztrák vezető köröket, hiszen mint ahogy később is láttuk – a Monarchia esetében –, a hadsereget tekintették uralmuk alapjának, a birodalom egységének biztosítékának.

„11. § A most megajánlott ujonc-állítás alá esik Magyar országnak s a kapcsolt részeknek minden állandó lakosa, ki életének 19 évét be töltötte, sors- és valláskülönbség nélkül.

Ki vétetnek azonban

- a) a szolgálatban lévő felszentelt lelkészek, segédlelkészek és rendes iskolai tanítók;
- b) további rendelkezésig a fegyverben álló határőrök;
- c) az család fentartására multhatatlanul szükséges egyén
- d) azok, kik valamilyen hibájok miatt a katonaságra teljesen alkalmatlanok;

12. § A jelen törvény értelmében állapítandó ujonczok katonai szolgálata 4 évig fog tartani.

13. § A kiállítás sorára nézve megállapítatik, hogy elsőnek azon egyénekből történjék a kiállítás, kik koruknak 19 évét már elérték ugyan, de a 20-at még meg nem haladták, és ha ezekből a szükséges szám ki nem telik, a 20 évesekre, s ha ezek sem elegendők, a 21 évesekre megy által a kiállítás, és így tovább mind addig, mig a meg kívántató mennyiség teljesen ki nem kerül. Azonban ezen szolgálati időszak alatt két fia van különben koránál fogva köteleztetik is, katonának nem állitatkatik.

14. § Az országnak királyhágóntuli része, ugy szinte Kraszna. Közép-szolnok, Zarándmegyék és Kóvár vidéke által folyó évben kiállított ujonczok mostani kiállításakor az illetőknek be számítatnak és a kik magok helyett helyetteseket állitottak, besorozás alá nem jöhetnek.

15. § Mindazon ujonczoknak, kik az országnak 14. §-ban említett részeiben folyó évben állitattak, szolgálati idejük addig fog tartani, mint azoké, kik a jelen törvény rendeleténél fogva Magyar országnak többi részeiben fognak kiállitadni.

16. § A kiállításnak gyorsabb eszközlése végett, ezen törvény szentesítése után azonnal küld a minisztérium minden törvényhatóságba biztosokat, kik a törvényhatóság közbejötté-

vel elsőben is minden 19, 20, 21 és 22 éves férfiegyénüket az anyakönyvek és egyéb adatok segédelmével minden korbelieket külön sorozatba összevegyezték és orvosilag megvizsgáltatták, a katonaságra alkalmasokat külön feljegyzik és mind ezen összeírásokat hadügyminiszternek beküldik.

17. § Kik a vizsgálat elől elrejtőznek 8 évi szolgálatra kötelezettek. Kik bármi egyéb módon magokat a katonai szolgálatra alkalmatlanná teszik, szigorúan fognak büntettetni.

18. § A hadügyminiszter ezen összeírásokból és jegyzetekből fogja meghatározni, mennyire telik ki a szükséges szám a 19 évesekből vagy mennyire szükséges a 20 évesekre is, s így tovább a 13. § értelmében kiterjeszteni a kiállítást.

19. § Midőn ugyanazon egy korbelieknek csak egy része szükséges a kívánt szám kiegészítéséhez, sors huzás fogja kijelelni a kiállítandókat s ez esetben a hadügyminiszter fogja kivetni a fentebb §-ban említett összeírások nyomán minden törvényhatóságra, törvényhatóság pedig minden egyes helységre azt, mennyi lesz kiállítandó azon korbeliekből, melly csak részben szükséges a kívánt újonczok számának kiegészítéséhez. De főszabály leendő mindenkor az, hogy még a 19 évesek között alkalmas egyén találtatik, addig a 20 évesekre nem kerül sor s így tovább.

20. § A megváltás vagy helyettesítés semmi szín alatt meg nem engedik.

21. § A kiállításra és besorozásra vonatkozó minden egyéb intézkedések és rendelkezések az illető miniszterekre bízottak.

22. § Az eddig gyakorlatban volt toborzás megszüntetik. Ha oly kiszolgált közkatonák és altisztek, kik még szolgáltra alkalmasok, újabb 4 évre beállanak, az eddiginél egy harmaddal nagyobb díjt huzandnak.

23. § A hadügyminiszter az eddigi hadi törvénykezést ideiglenesen is az ország jelen állásához alkalmaztassa, és a jövő törvényhozás elibe katonai javaslatot terjesszen.

24. § Addig is, míg a jövő törvényhozás elibe új katonatörvényjavaslatot terjesztendő elő, a veretési testi büntetés az összes magyar hadseregnél ezennel eltöröltetik.

25. § *A honvéd-zászlóaljok is hadügyminiszter rendelkezésétől fognak függni, ki általában ezen törvény végre hajtásával bizatik meg.*"

Az újoncozás megkezdése

Az újoncozás megkezdését Szemere Bertalan belügyminiszter által az augusztus 30-i Közlönyben közzétett „*A megyék főispánjaihoz, a kerületek főkapitányaihoz, a székek főkirálybíráihoz és főtiszteihez*” intézett belügyminiszteri rendelet mondta ki a törvényhatóságok számára. A rendelet értelmében – melyet külön-külön is megküldtek minden illetékes helyre – a kézhezvételtől számítva azonnal „*A két ház által megajánlott hadsereg összeírása tüstént megkezdendő lévén, s sietve menjenek a megye, székvidek székhelyire, hol találandják a szükséges utasítást a teendőik iránt. Ugyanazon utasítás, rendelet, ugyanakkor elment a városok elnökeihez is.*”¹⁵ A „*szükséges utasítást a teendőik iránt*” a 8370. sz. belügyminiszteri rendelet¹⁶ tartalmazta, melyet a Közlöny az előző rendelethez képest egy nap eltulodással közölt. A rendelet felhívja a figyelmet, hogy „*a haza veszélyben van. Ez most a jelszava mindennek, a királynak, az országgyűlésnek, a kormánynak...*”, majd további lelkesítő retorikai fordulatok után rátér a tényleges teendőkre. Az idézett mondatból látható, hogy még nem történt meg a teljes szakítás a királlyal, még tárgyal vele Batthyány és Deák, még nem utasította el az újoncozási törvény szentesítését. A rendelet első pontja az érintettek tudomására hozza, hogy a minél gyorsabbi végrehajtás végett biztosokat nevez ki. A következő pontban ki-

mondja, hogy a rendelet vétele után 48 órán belül bizottmányi ülés tartandó, ahol ki kell nevezni a 2-3 főből álló összeíró küldöttségeket, még pedig olyan számmal, hogy „*a rovatos összeírás 7 nap alatt bevégeztessék*“. A továbbiakban közli, hogy a rovatos összeírás a mellékelt törvényjavaslat szerint készítendő, a mellékelt összeírási mintarovat szerint. Az összeírást 7 nap alatt be kell fejezni s utána két napon belül el kell juttatni a biztosnak, aki 24 órán belül észrevételeivel együtt elküldi a miniszternek. Az 5. pont szerint „*Véleményt mond az iránt is, hogy ha az álladalom által adandó fegyveren kívül a felkészítés a törvényhatóságra bízotnak, azt, mi népességi arány szerint a 60 000 emberből a törvényhatóságra esnék mennyi idő alatt lenne képes azt felöltöztetni s egyéb kellékekkel ellátni*“ úgy, ahogy a honvédeket kell ellátni s itt megengedi a más színű ruhaanyag használatát. A kiadottól eltérő színű ruhaanyagok használatát az országszerte tapasztalható anyagihiány tette szükségessé. Egyes alakulatokat fontos ismertetőjévé vált az eltérő színű ruhájuk. A sorozás mellett az összeíró bizottságok feladatává teszi a sorozottak felvilágosítását, miszerint az összeírás pillanatától kezdve hosszabb időre nem hagyhatják el otthonukat, s ha mégis eltávoznának, szigorú büntetést helyez kilátásba. Ezt az utasítást a hadügyminiszeri határozat – mely a szükséges újonclétszámot tartalmazza – megérkezéséig érvényben kell tartani. Az egészségügyi alkalmassági vizsgálatot a törvényhatósági orvosok kötelességévé teszi. A megvesztegetéseket, az álbetegek alkalmatlanná nyilvánítását azzal is igyekeztek elkerülni, hogy az esetleges orvosi visszaéléseket diplomavesztéssel szankcionálják.

Az összeírás megkönnyítésére központilag kiküldött mintarovatok meghatározták a felveendő adatokat. A szükséges adatelemek a következők: „*Folyó szám. Név. Elérte 19, 20, 21, 22 (korát). Nőtlen. Nős. Felszentelt lelkész. Rendes tanító. Fegyveres határőr. Testileg alkalmatlan. Szándékosan rejtőző. Magát csonkító. Újra ajánlkozó kiszolgált tiszt/közvetít. Észrevételek.*“ Az országosan kiküldött mintarovat tartalmazza az összes törvény által meghatározott rovatot. Az életkornál csak a törvény által engedélyezett korosztályok számára hagy helyet. A határőri állapotra vonatkozó rovatot Szegeden a kézzel írt táblázatokból automatikusan kihagyták, mivel ennek a rovatnak csak a határörvidékeken volt jelentősége, Szeged pedig nem tartozott oda. Az országos állapot felmérésére küldött minta azonban a törvény (11. §/b) szerint tartalmazta ezt is. Az újoncozási törvény 17. §.-a értelmében nyilvántartatják a rejtőzködőket és az öncsonkítókat, kik a törvény értelmében büntetendők. A bujkálókat, ha nem tértek időben haza, országszerte köröztették. A 22. § értelmében tartják nyilván a kiszolgált katonákat. A kézzel írott lajstromokon ezt megjegyzésként fűzték hozzá az adatokhoz.¹⁷

Az újoncállítás

Az összeírások végrehajtása után következett az újoncok kiállítása. Itt azonban törvényességi problémák merültek fel. Augusztus végére megsokasodtak a magyar kormány gondjai. Gyülekeztek Jellacsics csapatai Horvátországban, nem sikerült felszámolni a szerbek délvidéki lázadását, Radetzky custozzai győzelme megerősítette az osztrák kormány helyzetét. Az augusztus 27-én összeült minisztertanács úgy döntött, kísérletet tesz a horvát helyzet, valamint a szerb kérdés megoldására. Ennek okán küldték Batthyányt és Deákot Bécsbe, tárgyalni az uralkodóval. Emellett feladatuk volt az uralkodói szentesítés elnyerése a papírpénz-kibocsátási és az újoncállítási törvényhez. Az uralkodó nem volt hajlandó szentesíteni a tárgyalódelegáció által benyújtott törvényjavaslatokat. Az osztrák kormány augusztus 31-én emlékiratot küldött Budára a nádornak, melyben kifejtette, hogy az önálló magyar

had- és pénzügyeket a Pragmatica Sanctióval összeegyeztethetetlennek tartja s kijelenti, hogy az uralkodónak nem volt joga az 1848/III. (a felelős magyar minisztérium alakításáról szóló) tc. szentesítéséhez. Az irat lehetetlennek tartja egy, az osztrák császárságtól különvált magyar királyság létét. Erről az emlékiratról nem tájékoztatták a Batthyány-küldöttséget. Sikertelen maradt a horvát helyzet megoldására tett kísérlet is: a küldöttség még Bécsben tartózkodott, mikor az uralkodó visszahelyezte Jellacsicsot báni hivatalába.¹⁸

Az emlékiratot a nádor szeptember 3-án közölte a magyar kormánnyal, s így szerzett róla tudomást Batthyány is. Másnap az országgyűlés megszavazta egy száz tagú küldöttség Bécsbe indítását. Az egyébként hazatérni készülő miniszterelnök emiatt maradt még a császárvárosban. A delegáció célja, hogy rábíra a királyt, jöjjön Budára s tartsa meg trónját s az alkotmányt. E küldöttség is eredménytelen maradt, így elhagyták Bécsset s 10-én este megérkeztek Budára. Másnap délelőtt a Batthyány-kormány beadta a lemondását, majd délután felolvasták a nádor levelét, miszerint a kormány lemondása miatt átveszi a végrehajtó hatalmat. A dolog alkotmányellenes volta nagy felháborodást váltott ki, Kossuth visszavette tárcáját és a le nem mondott Szemerével együtt megbízást kapott – a nádor tiltakozása ellenére – a kormány ideiglenes vitelére.¹⁹ Kossuth még aznap javasolta, hogy a minisztériumot hatalmazzák fel a hadkiegészítés végrehajtására. A javaslat tartalmazta hogy a „*kiállítandó hadsereg a már kiállított honvédek rendszerén alakíttassék*”. Javasolta honvédek és a seregredek közti különbségek megszüntetését s külföldön állomásozó katonák mielőbbi hazahívását. Az országgyűlés elfogadta az indítványt s megbízta Kossuthot a javaslat szabatos megfogalmazására,²⁰ amit szeptember 12-én²¹ be is nyújtott s el is fogadták. A következő nap tartott LII. ülés e határozat alapján megbízta a minisztériumot, hogy a hadügyi törvényben megszavazott hadsereget azonnal kiállítsa. Így tehát a királyi jóváhagyás ellenére mégis megkezdett kezdeni az újoncállítást.

Szeptember 12-én Batthyány bejelentette, a nádor megbízása alapján elfogadta a miniszterelnöki posztot. Maradásával együtt ismét kezébe vette a védelmi intézkedések irányítását. A toborzás megkezdésére kapott országgyűlési felhatalmazással a birtokában kiadta az utasítást az újoncállítás megkezdésére. Szeptember 13-án a törvényhatóságok elnökeihez intézett rendeletében utasítást adott,²² hogy „*Részint a már felállított 10 honvéd zászlóaljok hiányaik kipótlása – részint új honvéd zászlóaljok alakítására a toborzást, a már fenn nevezett honvédsereg számára kiadott toborzási utasítás szerint, minden kivétel nélkül a következő hadfogadó és azok fiók parancsnokságainak tüstént erélyesen megkezdhessék, ugymint...*” Vagyis itt már nincs szó a seregredek 3. zászlóaljánakiegészítéséről, hanem csakis kizárólag a honvédség erősítését tűzték ki célul. Ez jól mutatja a királytól való távolodást, hiszen ezen seregredek eredendően cs. k. alakulatok voltak, s az, hogy nem ezekre alapozták a haderő fejlesztését, jelzi az önálló magyar hadügy kialakulását. Törvényileg ugyan már március óta van hadügyminisztérium, de eddig csak a nemzetőrség jelentett számottevő fegyveres erőt s a 12 honvédzászlóalj. Ekkor a két testület arányában a nemzetőrség javára mutatkozik előny. Az újoncozás megkezdésével ez az arány fokozatosan eltolódik a honvédsereg javára. Továbbiakban a rendelet felsorolja a hadfogadó parancsnokságokat s kijelöli a helyeket, ahova ezen parancsnokságok újoncait szállítani, gyülekeztetni kell. Ezután utasítja a hadfogadó parancsnokságokat, hogy „*különös rendeleteiket a nemzetőrségi tanácstól veendek: e végre felszólítatik minden hazafi a honnak veszélyes állapotát tekintve, mi hamarabb a legközelebbi hadfogadó parancsnokságnál honi honi zászlóik alá seregleni.*” Ezzel az utasítással a hadfogadó parancsnokságokat az Országos Nemzetőrségi Haditanács alárendeltségébe sorolta, így to-

vább nőtt a tanács jelentősége, mivel a nemzetőrség mellett az újonnan alakult zászlóaljok ügyeit is intézte.

A hatóságok a szeptember 14-i rendelet²³ alapján kezdték meg a toborzást: „*Addig is míg a katona állítás iránti törvénycikk öfélése által szentesítették, a veszélybe lévő hont védelmi eszközök hagyni nem lehetvén, az alsóház határozata nyomán felhívom önt, hogy a honvédsereg szaporítására e rendeletem vételével toborzást indítson, s a beállottak száma felül engem mielőbb értesítsen.*” A vészhelyzetre hivatkozva rendeli el Batthyány a toborzás megkezdését, de mivel a király nem szentesítette a törvényt, az alsóház határozatára hivatkozik, a toborzás jogosságát igazolandó. A rendeletből első látásra úgy tűnhet, mintha még lenne remény az uralkodói beleegyezés elnyeréséhez s ezen intézkedések csak ideiglenesek lennének. Ezzel azonban az is nyilvánvalóvá válik a szemlélőnek, hogy az uralkodói beleegyezés hiányában, akár a király ellenében is végre lehet hajtani és végre is hajtják az országgyűlés határozatát. Másrészt nyitva hagyja a király számára a lehetőséget, hogy szentesítse a törvényt s ezáltal visszatérjen az alkotmányos politikai életbe s ez szolgált az ingadozók, a bizonytalanok megnyugtatására is. A rendelet további részében pedig kijelenti: „*Az ekként kiállított sereg egyenesen a már felállítani kezdett honvédszászlóaljok szaporítására lesz fordítandó ... mellyeknél az ügyvezetési és a vezérleti nyelv, zászló, ruha és jel magyar leend.*” Itt újra egyértelművé teszik, hogy a jelentkezőket kizárólag honvédelakulatokba, még pedig magyar lábra állított csapatokba fogják szervezni. A szeptember 15-i királyi leirat kifogásolta is az újoncozás megkezdését, s itt láthatjuk, a rendeletek miért a toborzás s miért nem az újoncozás megkezdésére szólítanak fel: Batthyány azzal hártotta el a király kifogásait, hogy a sorkatonaság pótlására másképp nem lehet szert tenni, s ez sem újoncozás, hanem toborzás útján folyik.²⁴

A képviselőház szeptember 16-án Nyáry Pál képviselő javaslatára elfogadta az újoncállítási kulcsot. Eszerint minden törvényhatóság 127 lakos után köteles két újoncot állítani.²⁵ Ez alapján elkészítették az egyes törvényhatóságokra megszabott kivetési táblázatot, melyet el is küldtek az illetékes szerveknek, illetve sajtó útján (Közlöny, Pesti Hírlap) is közzétettek. A Pesti Hírlap szeptember 28-i számában közölte a 127 lakos/2 újonc kvótát s közzétette az egyes törvényhatóságokra kivetett újoncmennyiséget.²⁶ Szeptember 18-án kelt rendeletben²⁷ további utasításokat adnak ki az újoncozó hatóságoknak: a nemzetgyűlés által felajánlott 42 000 fős hadsereg körüli rendeletek pótlékaul elrendeli, „*hogy a belépendő újoncok a hatóságok által fizetendő 20 pFt foglалópénzt kapnak, mely által mely által a nemzetképviselői határozathoz képest 4 évi szolgálatra kötelezettek*”, s minden hadfogadó parancsnokság kötelességévé teszi, hogy a kiállítandó újoncokat átvegye, beavassa „*és a legszükségesebb ruha-neműekkel u. m. köpeny, nadrág, topány, fehérruha, és sapkával leendő ellátásukról, valamint szinte kellő fegyelem alatt tartásukról szorgalmasan gondoskodják.*” Még ugyanezen napon a belügyminisztérium útján kiadott rendeletben²⁸ szabályozták a honvéd újoncok felszerelését s az azzal való ellátás módját. Az újoncok ruháztatását és felszerelését ily módon a törvényhatóságokra bízta s hogy a kiállítandó katonák minél előbb felhasználhatók legyenek, útmutatást ad a bizottmányoknak a szükséges eljárásokról. „*Az újoncok nemzeti ruhája a honvédeké szerint állandó: fekete csákóbul nemzeti rózsával, szürke köpönyegből, barna atilából, sötét kék mellényből, foszlányból, táborsapkából, magyar kék nadrágból, nyakravalóból, két pár fejez ruhából, egy pár topánkából, és posztó kesztyűből, a felszerelés pedig borjúbőr tarisznyából, töltés táskából, fekete szíjjozással, fekete válszíjbol kard és szuronyokkal és olyan fegyverszíjjal és kenyérzsákból.*” A körülményekre tekintettel azonban engedélyezi más színű posztó használatát, ha az előírt szín nem áll rendelkezésre. Ez esetben is egy zászlóaljon belül azonos színeket kell alkalmazni s posztófajták közül

előnybe kell részesíteni az erősebb és tartósabb anyagokat. Ez okozta a zászlóaljak különböző színű egyenruházatát, ezen zászlóaljak aztán a ruházatuk után különböző neveket kaptak: így lett a 28. zászlóalj „egérszászlóalj”,²⁹ mivel ruházatát szürke anyagból készítették, a 24. zászlóalj „fehérsípkás”,³⁰ mivel a csákóhoz csak fehér anyag állt rendelkezésre. A beérkezett jelentések³¹ alapján meghatározták az egész ruházat és felszerelés árát, mely átlagosan 30-tól 40 Ft-ig terjedhet. Ezen árakat szerződéseknél szabályként kell alkalmazni, még pedig úgy, hogy a megegyezés szerinti ár 2/3-a a ruházatot, 1/3-a a felszerelést illeti. Felszólítja a bizottsmányokat, „*hogy a czélszerűt a mérséklett árral egybekaptsolni hazafiui kötelességének elismérénd*” Az újoncok ellátása minden további utasítás nélkül folytatandó, csak akkor kell a minisztériumhoz fordulni, ha a hatóság nem képes ellátni az újoncokat s ha „*hatóság a költségeket a kincstár igénye rovására fel nem vállalhatná, okiratott számlája felterjesztendő*”. Mivel több hatóság jelezte, hogy nem képes a borjúbőr tarisznya előállítására, ezért az erről való gondoskodást a hadügyminisztérium vállalja magára, 3 Ft 50 kr-os áron. Ez ott levonandó az összes felszerelés árából, ahol ezt ki nem állították.

Másnap, szeptember 19-én adták ki a miniszterelnök azon rendeletét,³² melyben közli a törvényhatóságokkal a rájuk ki vetett újoncmennyiséget s engedélyezi a hadszaporítás bármely formáját: sorozás, toborzás, sorshúzás.

„*A növekedő közveszély elhárítása multhatatlanná tette addig mig katonaállítási törvény a vett fejedelmi szó szerint szentesítve visszakiüldetik, a hadsereget az önkéntesség eszméye szerint kiegészíteni és öregbíteni ne hogy a trón és az ország védtelenül összeveromboltassék*

1 Minden czélszerű módokon igyekezzék 127 lélekre két újonczot számítva 550 honvédet minél előbb kiállítani. Szükség hát ezen számot a népesség arányához képest felosztani, és az illetőknek azonnal kihirdetni.

2 Hol a község hajló a honvédeket a törvényjavaslat értelmében /a lelkészek és segédlelkészek, a fegyverben álló határőrök, a család fenntartásában szükséges egyén; és a testi lényeges hiba miatt alkalmatlanok kivételével / kor szerint kiállítani felfogadandó és azonnal életbe léptetendő; mert nem csak mert nem csak a kiállítást sietteti, hanem a község költségtől is kíméltetik.

3 Hol a község az őt illető számot 19. 20. 21. 22. éves egyénekből sorshúzás útján kívánja kiállítani, az 1 említett okoknál fogva hasonlóan jóváhagyandó és a kiállítás haladék nélkül eszközzésbe veendő.

4 Hol a község az illető mennyiséget a maga határára szorítókozó toborzás útján akarja összegyőjteni, ez szinte megengedtetik, oly módon, hogy a toborzás legott megindítassék.” A rendelet csak a hadszaporítás módozataiban tér el a törvénytől – engedélyezi a toborzást és a sorozást is –, mivel itt is ugyanazon korosztályokra terjeszti ki hadkötelezettséget, ugyanazon hivatású személyek kapnak mentességet. A konkrét rendelkezések után némi hazafias lelkesítő szózat következik: „*A Király és a haza, önállóság és a szabadság közös veszélye sokkal hatályosabb ösztön az ország iránti kötelesség gyors és buzgó teljesítésére, semmint ezt tiszta felszólítással erősíthetném.*”

Az ország államformájának megfelelően – királyság – együtt emlegetik a királyt az önállósággal és szabadsággal. Valóban, hiszen a király szentesítette az áprilisi törvényeket, szentesítette az önálló magyar királyságot. A királytól elválni egyet jelentett a magyar államot megfosztani törvényes alapjától. Ezt akkoriban egyetlen politikus sem vállalhatta, mivel az ország közvéleménye és a hadsereg nem adta volna teljes támogatását. Ezután még felszólítják a hatóságokat a rendszeres jelentésre az eljárás foganatosításáról. A toborzás első körében 16 zászlóalj került megszervezésre, így a zászlóaljok száma 30-ra emelkedett.

Felhasznált irodalom

- ☐ BÁRCZY ZOLTÁN – SOMOGYI GYÖZŐ: *A szabadságharc hadserege*. Bp., 1986. [Barczy–Somogyi]
- ☐ *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. Szerk.: Beér János. Bp., 1956. [Beér]
- ☐ BREIT JÓZSEF: *Magyarország 1848/49 évi függetlenségi harcának katonai története*. I. Bp., 1897.
- ☐ Csongrád Megyei Levéltár iratanyaga. [CsML]
- ☐ *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 1996. [Hermann]
- ☐ *Közlöny* (az 1848/49-i magyar kormány hivatalos lapja) 1848. évfolyama.
- ☐ *Pesti Hírlap* 1848. évfolyama.
- ☐ A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalai Gyűjtemény 33. Zalacgerszeg, 1992. [Zala]

Jegyzetek

- ¹ Zala 53. p.
- ² Hermann 64. p.
- ³ Zala 53. p.
- ⁴ Zala 53. p.
- ⁵ Hermann 82–83. p.
- ⁶ Zala 115–116. p.
- ⁷ Hermann 114–115. p.
- ⁸ Hermann 116–118. p.
- ⁹ Beér 561. p.
- ¹⁰ Zala 196. p.
- ¹¹ Beér 53–54. p.
- ¹² Beér 194. p.
- ¹³ Hermann 140. p.
- ¹⁴ Beér 570–573. p.; CsML Tanácsi Iratok IV. 1003., 8370. sz. belügyminiszteri rendelet mellékleteként küldték meg.
- ¹⁵ Közlöny augusztus 30., 82. sz., a rendelet augusztus 29-i keltezésű.
- ¹⁶ Közlöny augusztus 30., 82. sz., a rendelet augusztus 29-i keltezésű
- ¹⁷ Az ívekhez lásd CsML Tanácsi Iratok IV. A. 1003. q. Újoncozási Lajstromok.
- ¹⁸ Hermann 140–141. p.
- ¹⁹ Hermann 146–147. p.
- ²⁰ Beér 218–220 p., a szeptember 11-én tartott LI. ülés jegyzőkönyve.
- ²¹ Beér 20–221. p., a szeptember 12-én tartott LII. ülés jegyzőkönyve.
- ²² Közlöny szeptember 15., 98. sz., a rendelet szeptember 13-i keltezésű.
- ²³ Közlöny szeptember 15., 98. sz., a rendelet szeptember 14-i keltezésű.
- ²⁴ Hermann 154. p.
- ²⁵ Zala 197. p.